

העמק דבר לפרשת בשלח

פרק יג (המשך)

פרק יג, יז

יז וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעֲהָ אֶת-הָעָם וְלֹא-נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן-יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרֵימָה:

ויהי בשלח פרעה את העם. אינו מובן מה תלה הפסוק בפרעה. והכי מיבעי ויהי בצאת ישראל ממצרים ולא נחם וגו'. אלא מכאן למדו במכילתא אין שלוח אלא לשון לוויה כמו ואברהם הולך עמם לשלחם (ברא' יח, טז) [ובמכילתא שלפנינו איתא אין שילוח בכל מקום אלא לשון לוויה כו'. והוא טעות הדפוס. שהרי סתם שלוח אינו לשון לוויה. אלא כן צריך לומר אין שלוח כאן. והכי איתא במדרש רבה פרשה זו]. ויש להבין מנא להו לרבותינו דכאן משמעו הכי ולא מלשון שלח עמי ויעבדני. שהוא לשון הנחה ורשות. אלא מסמיכות הענין. ובא הכתוב להראות בזה שלא היה עיכוב אחר מליך דרך פלשתים. כי אם הטעמים שמבואר בזה הפסוק ולא היה עיכוב מצד פרעה שאם היה דעתו שישובו לאחר ימי העבודה וחג לא היה לו להניחם לילך על דרך פלשתים שמא ישארו בארץ מיושבת שם. מה שאין כן במדבר בארץ ציה ושממה בעל כורחם ישובו למצרים. והייתי אומר דמשום הכי לא היה עיכוב מצד פרעה משום שלא ידע לאיזה דרך ילכו מסכות שהרי היו במצרים, ואם ראה באמת היה מוחה בם מליך דרך פלשתים. משום הכי פירש הכתוב ויהי בשלח פרעה. שלוויה אותם עד סוכות. ומכל מקום היה להם רשות מצדו ללכת דרך ארץ פלשתים שמתחלה היתה הכוונה שלו להוציאם לחירות ואין לו עליהם דבר, אלא שמכל מקום לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים. [אכן מצד אנשי מצרים היה ראוי להיות עכוב. אלא שהיו טרודים בקבורת מתיהם ולא שמו לב לראות להיכן המה פונים, כמבואר ריש פרשת מסעי].

כי קרוב הוא. הלשון מוכיח שהוא טעם ולא כהרמב"ן וש"מ שפירשו אע"פ. ולא נמצא לדעת חז"ל כי משמש אלא בד' לשונות ולא בלשון אע"פ. אמנם גם פרש"י שהטעם הוא כי אמר אלהים וגו' ג"כ דחוק כמו שכתב הרמב"ן. אלא כי קרוב הוא. הוא טעם העיקרי. ולהיפך כי אמר אלהים וגו' אינו טעם ועיקר. שהרי גם במדבר רצו כמה פעמים לשוב ולא

הניחם ה'. וכך היה אפשר להיות דרך ארץ פלשתים. ועוד היה אפשר לפני ה' עצות שלא ייראו. וגם לשון כי אמר אלהים אינו מדויק, ומה היה מקרא חסר אם כתב כי קרוב הוא פן ינחם וגו' אלא עיקר הטעם כי קרוב הוא, והכי תניא במכילתא בכמה אופנים רמז עליהם בפרש"י. ועוד יש לאלוה מילין דכבר ביארנו בשירת האזינו (דב' לב,יא) את הכתובים כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף יפרוש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר. שהמשיל איך עשה הקב"ה צורה המיוחדת של ישראל שהוא להיות בדד ומובדל מאוה"ע. כנשר על גוזליו והוא מעוררם לקנו כשהוא מרחוק ממנו. ובזה הוא מרגיל את גוזליו לצורה המיוחדת שלהם. ושם הוא מבואר יפה. ואם היה מולכים דרך ארץ פלשתים שהוא קרוב אף על גב שיש קצת מדבר בין מצרים לפלשתים. מכל מקום לא היה בזה כדי להרגילים ולהעמידם על צורה מיוחדת שלהם זהו טעם כי קרוב הוא. אמנם לא היה אפשר להסביר לישראל זה הטעם שירא מהם שיתערבו בפלשתים ע"כ מסיים כי אמר אלהים לישראל אמר הטעם פן ינחם העם וגו'.

פרק יג, יח

יח וַיִּסַּב אֱלֹהִים אֶת-הָעַם דְּרֹךְ הַמִּדְבָּר יַם-סוּף וַחֲמֹשִׁים עָלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

ויסב אלהים וגו'. בשמ"ר (כ,יח) מפרש כאן כוונה שניה ויסב מלשון הסיבה. שהסיבן בסעודתן. ומסיים במדרש מכאן שנו חכמים ע"פ סמוך למנחה כו' ולא יאכל עד שיסב. והגיע לחז"ל זה הפירוש מדכתיב וחמושים עלו בני ישראל וגו'. ואין כאן מקומו אלא לעיל בנסעם מרעמסס לסכות. אלא בא ללמדנו שבהיותם בסכות היה פרשת דרכים אם דרך פלשתים אם דרך ים סוף, ושמה הסב המקום דרך שלהם על ים סוף. והודיע הפסוק עוד דשם לא היה בחפזון ובפחד כמו שהיה ברעמסס אלא ישבו בדעה מיושבת, ולא כהולכי דרכים שאין דרכן להסב באכילתן. אבל המה הסבו. ומשום הכי סמך ענין שגם בני ישראל הלכו חמושים מזורזין בדעה רחבה בלי שום פחד מאימת המדבר לפנייהם ומפרעה מאחריהם.

פרק יג, יט

יט וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הִשְׁבַּע הַשָּׁבִיעַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד

אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהֶעֱלִיתֶם אֶת-עֲצָמֹתַי מִזֶּה אֶתְכֶם:

ויקח משה וגו'. הפסוק הזה אינו במקומו הראוי לו. אלא בצאת ישראל מרעמסס. שהרי לא היה ארונו של יוסף עומד בסכות. אלא בא ללמדנו הא דתניא במכילתא יוסף זכה לקבור את אביו כו' מי לנו גדול מיוסף שלא נתעסק בו אלא משה כו' ולא עוד אלא שעם

יעקב עלו עבדי פרעה זקני ביתו ועם יוסף עלה הארון והשכינה והכהנים והלויים וכל ישראל ושבעה ענני כבוד. ולכאורה מה שייכות היו הדברים הנפלאים הללו לארוננו של יוסף. וכי בשביל יוסף הלכו. אלא כמו שביארנו בפרשת ויחי דגם העולים לקבורת יעקב לא כולם עלו לכבודו של יעקב, אלא הרבה עלו לכבודו של יוסף, ומהם בצווי יוסף לשמירה. ומכל מקום נחשב הכל לכבודו של יעקב עיי"ש. כך בארון יוסף כל מה שעלה עמו נחשב הכל לכבודו, משום הכי סמך הכתוב עצמו יוסף לכאן משום דבסוכות החל כבוד ה' להופיע עם העננים. ונחשב כאלו באו בשביל עצמו יוסף.

עמו. מיותר. ולפי הפשט מודיע שלא מסר תומ"י לשבטו ולנושאי אלא כבדן להיות עמו. והיה כן כ"ז שלא נכנס למחנה שכינה בקבלת התורה ובאהל מועד והדרש במס' פסחים עמו במחיצתו שטמא מת מותר במחנה לוייה ועי' ס' במדבר (לא, יט) מה שכתבתי שם.

מזה אתכם. בפרשת ויחי (נ, כה) לא כתיב אתכם. ובמכילתא תניא והעליתם את עצמותי יכול מיד ת"ל אתכם. כשתהיו עולים. וממה שלא כתב שם אתכם נראה שהשביעם אם יהיו יכולים מצד המלכות יעלוהו עכ"פ בעלייתן ומשום הכי כתיב כאן כי השבע השביע דפירוש השביעם שישביעו לבניהם אחריהם שיהיו בעת היציאה.

פרק יג, כב

כב לא-ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם:

לא ימיש וגו' לפני העם. הוא מיותר שהרי כבר כתיב לפניהם. אלא בא ללמד דרך לפני העם היו שני עננים ממש. עד שאמרו חז"ל בשבת (כג, ב) שהיה ענן אשר מקדים לבא עד שלא הלך עמוד הענן. אבל הענן שהיה עליהם כדכתיב בפרשת שלח (במד' יד, יד) ועננך עומד עליהם. לא היה אלא ענן אחד. וביום היה כמו ענן. ובלילה היה אותו ענן עצמו מאיר כאש. כמו שביארנו בפרשת בהעלותך (ט, טו) עיי"ש.

פרק יד

פרק יד, ב

ב דבר אל-בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירות בין מגדל ובין הים לפני בעל צפון נכחו תחנו על-הים:

לפני פי החירות. נגדו. ולא על פי החירות. ויבואר עוד להלן ט'.

פרק יד, ג

ג ואמר פרעה לבני ישראל נבכים הם בארץ סגר עליהם המדבר:
נבכים הם בארץ. פירוש או כי תועים הם בדרך או כי **סגר עליהם המדבר.** אינו מניח לילך בקרבו משום הכי חזרו אף על גב שאפשר שיודעים הדרך.

פרק יד, ד

ד וחזקתי את-לב-פרעה ורדף אחריהם ואקבדה בפרעה ובכל-חילו וידעו מצרים כי-אני ה' ויעשו-כן:

ואקבדה בפרעה ובכל חילו. שלא נטבעו בים אלא חילו של פרעה ולא המון עם מצרים וכך כתב בחידושי הרשב"א יבמות פרק הערל (עו,ב).

וידעו מצרים כי אני ה'. היינו ההמון של מצרים שנשארו בראותם בעיניהם זה הפלא יכירו וידעו גם המה. כי אני ה' - העושה הכל בתוך מצרים משום שעד כה לא כתיב אלא למען תדע וכדומה הכל בלשון יחיד. משום דרק פרעה שראה לפניו נעשין המכות. ובתפלת משה נעדרין והולכין. בזה ידע כי דבר ה' עושה מה שחפץ. אבל כל מצרים לא ידעו מכ"ז מאומה רק ראו מכות באין והולכין. וגם קושי המכות בתקפה לא שלט כל כך במצרים כמו אצל פרעה ועבדיו כמו שכתבתי בהמשך המכות משום הכי אמר דכאן ידעו גם המצרים וגו'. וזהו שאמר ה' מראש לעיל ז' ה' וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי את ידי וגו' כמו שכתבתי שם.

פרק יד, ה

ה ויגד למלך מצרים כי ברח העם ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל-העם ויאמרו מה-זאת עשינו כי-שלחנו את-ישראל מעבדנו :

כי ברח העם. המה כבורחים ומתיראים שמא ירדוף אחריהם, ומזה היה לפרעה לחשוב שלא אמר משה לישראל בשם פרעה שאמר לגרשם כלה מן הארץ שמורה על חירות גמורה. דאם כן למה המה כבורחים, והיה זה סיבה לרדיפת פרעה. דלולי הגדה זו לא היה רודף במה שנודע כי נבוכים הם בארץ. דמה לו ולהם. ומה איכפת לו ואין דרך מלך לחזור מדבריו אחרי אשר כבר עשהו. אבל אחרי כי הגידו לו כי העם אך כבורח הוא וגם נבוכים הם. ע"כ **ויהפך לבב פרעה ועבדיו.** שנהפך דעתם שאמרו קומו צאו מתוך עמי. **אל העם.** לדעת העם ההמון של מצרים שלא ידעו מזאת. וכסבורים היו שהולכים על מנת לחזור מיד.

מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו. אין זה תמיה על עצמם שנאותו לשלח. שהרי מוכרחים היו לכך. אלא תמהו על עצמם שלא פירשו לגדולי ישראל ובם הדבר תלוי

שישובו לאחר שיחוגו בעבודתם. ומשום הכי כתיב את ישראל. היינו שהיה להם לפרש התנאי עם הגדולים וממילא היו נגררים הכל לשוב.

פרק יד, ו

ו וַיֹּאסֶר אֶת-רֶכְבוֹ וְאֶת-עֲמוֹ לְקַח עֲמוֹ:

ואת עמו. הן המה אנשי חיל לבד.

פרק יד, ז

ז וַיִּקַּח שֵׁשׁ-מֵאוֹת רֶכֶב בַּחֹר וְכָל רֶכֶב מִצְרַיִם וְשָׁלְשָׁם עַל-כָּלוֹ:

וכל רכב מצרים. שהיו כמה רכב שלא היה שייך למלוכה לעת מלחמה אלא לאנשי מצרים. ובשעה זו לקח את כולם. ובאשר שלא היו קבועים מכבר ביד המלכות. ע"כ הוצרך בשעה זו למנות עליהם שלישים. והיינו דמסיים ושלישים על כולו.

פרק יד, ח

ח וַיַּחֲזֵק ה' אֶת-לֵב פְּרָעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיַּרְדֵּף אַחֲרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִצְאִים בְּיַד

רָמָה:

ובני ישראל יוצאים ביד רמה. אינם בורחים כלל. אלא הולכים לאט. ומשום הכי השיגם פרעה.

פרק יד, ט

ט וַיַּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיגוּ אוֹתָם חֲנִיָּם עַל-הַיָּם כָּל-סוֹס רֶכֶב פְּרָעָה וּפָרָשָׁיו וַחֲיִלוֹ

על-פי החירות לפני בעל צפון:

וירדפו מצרים. היינו המון מצרים.

אחריהם. אחרי פרעה וחילו. שגם המה כאשר נודע להם שאין דעת ישראל לשוב מה שלא עלה על דעתם רדפו ליקח את אשר להם.

וישיגו. המון מצרים.

אותם. את כל סוס רכב פרעה ופרשיו.

על פי החירות. ישראל חנו לפני פי החירות וחיל פרעה על פי החירות. ועי' ס' במדבר

(לג, ז).

פרק יד, י

י וּפְרַעַה הַקְּרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵינֵיהֶם וַהֲנִה מִצְרַיִם נֹסַע אַחֲרֵיהֶם וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעְקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה':

ופרעה הקריב. לישראל. וכל זמן שהיה פרעה רחוק ומצרים אחוריהם לא ראו ישראל את המון רבה של מצרים, לא נתיראו ישראל מחיל פרעה, שהרי כבר אמר ה' ואכבדה בפרעה ובכל חילו. והיו סבורים שילחמו עם חיל פרעה והקב"ה יגביר אותם. ואת המון מצרים לא ראו כלל. ועתה כאשר הקריב פרעה וחילו, והמון מצרים אחריהם, שוב ראו כל ישראל אשר מצרים נוסע אחריהם, מה שלא עלה על דעתם ע"כ וייראו מאד. ויש מהם ויצעקו וגו'.

פרק יד, יא

יא וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה הַמְּבִלִי אֵין-קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בְּמִדְבָּר מֵה-זֹּאת עֲשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם:

ויאמרו אל משה. היינו עוד כת אחת היתה שדברו שלא כהוגן, וכן פירש הרמב"ן, והכי מפורש בתוספתא סוטה בהרבה מקראות מה שדבר זה לא דבר זה. **המבלי אין קברים.** וכי אינו כן שמשום שאין קברים במצרים לקחתנו למוות במדבר. ותועלת אחר אין אנחנו רואים בזה. והיתה התלונה רק על משה, שהבינו דרך כחו של משה גורם גם לאהרן לעשות ולהשתתף בזה.

פרק יד, יג

יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אֶל-תִּירָאוּ הַתִּיַצְבוּ וַרְאוּ אֶת-יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת-מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסְפוּ לְרַאֲתָם עוֹד עַד-עוֹלָם:
אל תיראו. מבואר בתרגום יונתן שהשיב לחמש כתות דבר על אפניו.

כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו וגו'. מה שהיסב ה' שיבואו גם המון מצרים לכאן, אף על גב שאין ברצון ה' להכבד במ, הוא כדי שלא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. דבלא זה היו באים לישראל במדבר או לא"י לתבוע מהם מה שהשאלום. שהרי כסבורים היו שישבו אבל היום כאשר באו גם המה. ידעו שגם זה היה עפ"י השגחתו ורצונו להציל אותם בזה הדרך, ואין להם לתבוע מישראל מאומה. ואף על גב שבאמת היה בזה טעם עיקרי כדי שידעו גם המה את ה'. מכל מקום אמר משה לישראל טעם השייך להם. וכיוצא בזה אמר משה בספר דברים (ה,ה) עיי"ש. כ"ז הוא פשוטו של מקרא. אכן תיבת עוד

מיותר. ומה היה מקרא חסר אם נכתב לא תוסיפו לראותם עד עולם. ומזה יצאה כונה שניה ויבואר בספר דברים י"ז ט"ז שבא בזה גם אזהרה לדורות יעו"ש.

פרק יד, יד

יד ה' ילחם לכם ואתם תחרשון:

ה' ילחם לכם. לא כמו שאתם סבורים במה שאמר ה' אכבדה בפרעה ובכל חילו. שתהיו נלחמים עמם בכלי זיין שבידכם שהרי עלו חמושים. ותכבשום בהשגחת ה', ומשום הכי נפל פחד המון רב שלמצרים עליכם, שעליהם לא נאמר שיפלו בידכם, לא כן הדבר, אין אתם נזקקים כלל למלחמה, כי ה' ילחם לכם.
ואתם תחרשון. ואם כן אין לכם לירא מכל המון מצרים.

פרק יד, טו

טו ויאמר ה' אל-משה מה-תצעק אלי דבר אל-בני-ישראל ויסעו:

מה תצעק אלי. מבואר שמשה התפלל אף על גב שידע היטב כי הקב"ה יעשה ישועה לישראל מכל מקום נדרש לתפלה לפי דעתו. דזה כלל גדול במלחמה שמתנהגת בפעולת הטבע. אף על גב שברור שיהיו המה מנצחים מכל מקום צריך תפלה כמו שהיה במלחמת עמלק שעלה משה בהר ואהרן וחור עמו, ותניא במכילתא שגזר תענית ועמד בתפלה. וכן במלחמת מדין שאמר ה' נקם נקמת וגו' מכל מקום איתא במדרש רבה פרשת מטות (כב,ב) שהלכו י"ב אלף למלחמה וי"ב אלף לתפלה. והיינו משום שאף על גב שינצחו בברור לא ימלט שגם כמה מהמנצחים יהרגו כפי דרך הטבע וכמו שאמר דוד המלך כזה וכזה תאכל החרב (שמו"ב יא,כה). משום הכי נדרש לתפלה שתהא השגחה פרטית על כל אחד בפני עצמו לטובה שלא יארע שום נזק.

(הרחב דבר: והנה במלחמת יריחו (יהוש' ו,כ) כתיב וירע העם ויתקעו בשופרות ואינו מובן מהו וירע העם. שהרי אחרי תקיעת הכהנים בשופרות היה לכל העם לתקוע תרועה אבל קודם תקיעת הכהנים לא היה לעם להריע. אלא פירוש וירע העם שהתפללו כפירוש הרמב"ם הל' תענית (א,א) על הפסוק והרעתם בחצוצרות. ומשנה מפורשת היא בתענית פ"ב עננו כמו שענית ליהושע בגלגל ברוך אתה ה' שומע תרועה ופרש"י במלחמת יריחו בעוד שהיו ישראל בגלגל והיה שמה תרועה לתפלה. הרי שהתפלל יהושע ונענה.)

אמנם כ"ז רק בעת שהניצוח הוא בדרך הטבע כמו מלחמת עמלק ומדין שהיה מלחמת תנופה. ומלחמת יריחו אף על גב דנפילת החומה היה נס נגלה מכל מקום אחר שנפלה

החומה ועלה איש נגדו. היה מלחמה חזקה עם בעלי יריחו. מה שאין כן אם הכל בדרך נס, וגם הישועה ברורה, אין מקום לתפלה, והיינו שהתפלל משה כאן, שאף על גב שידע שיהיה נס במקום הים, מכל מקום עד שיגיעו לים ומצרים הולכים אחריהם ומורים חצים וכדומה, קרוב שיהרגו כמה מישראל, משום הכי נצרך לתפלה. וא"ל ה' מה תצעק אלי. שאין השעה צריכה לכך. כי יהי נס גם בזה כמו שמבאר שעמד עמוד הענן ביניהם. **ויסעו.** מעט מעט עד שיגיעו לשפת הים - ראב"ע.

פרק יד, טז

טז וְאַתָּה הָרַם אֶת-מִטְרָךְ וְנָטָה אֶת-יָדְךָ עַל-הַיָּם וּבִקְעָהוּ וַיָּבֵאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה:

ואתה. בשביל שאמר תחלה דבר אל בני ישראל. משום הכי אמר לו ואתה. זהו לפי פשוטו. ובמדרש רבה ויקרא (א,ה) למד מזה ואתה. שאם אין אתה בוקעו אין אחר בוקעו. **הרם את מטריך.** באשר הניח משה את המטה בשעת תפלה כדאיתא בברכות (כג,ב) לא יאחז אדם תפילין בידו וספר תורה בזרועו ויתפלל. וכן המטה היה דבר שבקדושה שהרי נקרא מטה האלהים ע"כ אמר לו ה' הרם את המטה.

ונטה את ידך. לפי האמור למעלה במכת ברד (ט,כב) וארבה (י,יב) שאף על גב שאמר ה' למשה נטה ידך, הכונה נטיית די עם המטה. ומכל שכן כאן שאמר ה' הרם את מטריך. הדבר מובן שמשום הכי צוה כן כדי להטות בו. אבל הרי מבואר להלן להיפך ויט משה את ידו. אלא הענין דהמטה היה מיועד לכל דבר נסיי שבנגלה ג"כ וע"כ נקרא אותות. מה שאין כן ידיו של משה היו מועילות כמו ידיו של אלישע הנביא ליהורם המלך שיהיה נס נסתר לישועה והיה הרצון של הקב"ה לתלות קריעת הים בהכנת ישראל, אם יקפצו לתוך הים יהיה נקרע פתאום בנס נגלה. ואם לא יקפצו יהי מתייבש בסיבת הרוח מעט מעט, ויהי נס נסתר, וכמו שכתבתי לעיל בפסוק אהיה אשר אהיה. ובספר דברים ל"ג י"ב בברכת משה לבנימין הראיתי לדעת ברייתא במכילתא שהיו מחולקים בדעות שבט יהודה ובנימין אם לקפוץ בתוך הים בעודנו במלאתו או לא. יעו"ש באורך.

ע"כ א"ל ה' שיעשה שני דברים נטיית היד בעצמו ונטיית המטה. והנה מיד שהחלו העם לנסוע הטה משה את ידו לבדו כדי שתהיה רוח קדים עזה כל הלילה שהולכים ממקום לעמדו עד שפת הים ממש. ונטיית המטה היתה ג"כ מיד או בבואם לים ועוד לא הספיקה השעה לייבש בטבע הרוח. וקפץ שבט יהודה או שבט בנימין כמבואר מחלוקת במכילתא והועילה נטיית המטה להבקע בנס נגלה.

ובקעהו. כבר פירשו התוס' ערכין (טו,א) שלא היה קריעת ים סוף לרוחב הים מעבר לעבר כמו שהיה בירדן. שהרי גם אח"כ הלכו על שפת הים. ועוד כמה קושיות. אלא לא נצרכו לעבור מעבר לים. כי אם להלוך בצד הים. רק משום שהמצרים היו אחורי ישראל ומצדיהם. ולא יכלו ישראל להלוך. ע"כ עשה הקב"ה שביל באורך הים עד שעמדו באיזה מרחק ויצאו שוב לאורך הים.

פרק יד, יז

יז וְאֲנִי הִנְנִי מְחַזֵּק אֶת-לֵב מִצְרַיִם וְיָבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם וְאֶכְבְּדָה בְּפָרְעָה וּבְכָל-חִילוֹ בְּרָכְבוֹ וּבְפָרְשָׁיו:

את לב מצרים. נכלל בזה הכל, גם המון העם גם הרכב ופרשים, שכולם ירדפו וילכו עד סמוך לים ולא ישימו לב להבין איך נכנסו ישראל לים, והיו סבורים שנתייבש קצת רוחב הים כפי המורגל להתכווץ לעתים.

ואכבדה בפרעה ובכל חילו וגו'. שהמה יבואו כולם לתוך הבקיעה, ויהיו נשטפים כולם בשוב המים לאיתנם. מה שאין כן המון מצרים הרבה עוד לא נכנסו להבקיעה עד ששבו המים. והרבה מהם מיד שנכנסו לשם וראו שהמים שבים חזרו לאחוריהם. והרבה באמת נשטפו. כאשר יבואר לפנינו שהיה גם זה בהשגחה נפלאה. אבל הרכב והפרשים כולם נשטפו.

פרק יד, יח

יח וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' בְּהַכְּבֹדִי בְּפָרְעָה בְּרָכְבוֹ וּבְפָרְשָׁיו:

וידעו מצרים כי אני ה'. באשר עד כה לא נודע למצרים ע"י המכות כי אם לפרעה ועבדיו שראו איך באו המכות ואיך הלכו. מה שאין כן כל יושבי מצרים. ועתה ידעו גם המה. **בהכבדי בפרעה.** והנה באמת היה נס קריעת ים סוף והצלת ישראל רבה מאד מהשבת המים שהיה כטבע המים לשוב לאיתנם. ומשום הכי אנחנו מזכירים הנס קריעת ים סוף. אבל המה לא הכירו הנס והשגחתו ית' אלא בהשבת המים כמו שכתבתי להלן (פסוק כב) שחשבו שהיה בשעת נפילת מי הים. אבל כשראו ששבו המים מן הצד באותה שעה שעמדו בתוך הקריעה בזה נודע להם השגחתו ית'.

פרק יד יט

יט וַיִּסַּע מִלֶּאדָּה הָאֱלֹהִים הַהַלֵּךְ לִפְנֵי מַחְנֵה יִשְׂרָאֵל וַיִּלְךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיִּסַּע עִמּוֹד הָעֲנָן מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם:

מלאך האלהים. הוא המלאך ההולך עם השכינה תמיד כדאיתא בשמות רבה (ב,ה) על הפסוק וירא מלאך ה' אליו ר' יוחנן אומר זה מיכאל, ר' חנינא אמר זה גבריאל ר' יוסי הארוך, בכל מקום שהיה ר' יוסי נראה היו אומרים שם רבינו הקדוש, כך כל מקום שמיכאל נראה שם הוא כבוד השכינה. ומשום הכי כשכתוב זה' והלך לפניו. היה המלאך בצדו כביכול ועתה סר המלאך מלפני מחנה ישראל לאחוריו. ולהלן כ"ג כ' ביארנו בארוכה בס"ד.

ויסע עמוד הענן מפניהם. שהלך עד כה להורות הדרך. וכחיום לא היו נצרכים לכך שהרי הלכו על צד הים. וגם כי כבר הלכו בזה הדרך בטרם ששבנו לפני פי החירות ע"כ היה נצרך יותר לעמוד מאחורי העם להגין עליהם.

פרק יד, כ

כ וַיבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיְהִי הָעֲנָן וְהַחֲשָׁךְ וַיֹּאֲרֶא אֶת-הַלְלִיָּה וְלֹא-קָרַב זֶה אֶל-זֶה כָּל-הַלְלִיָּה:

ויבא. גם המלאך גם עמוד הענן. ומכל מקום כתיב בלשון יחיד. משום שהמלאך הוא המעמיד את העמוד למקום שהוא עומד. וכיוצא בזה בספר בראשית מ"ח ט"ז.
ויהי הענן. הוא העמוד.

והחשך. עוד החשיך המלאך את היום מצד מצרים.

ויאר את הלילה. מצד ישראל. ופירש הכתוב את הלילה גבי ויאר. משום דהחשך התחיל עוד ביום שאז החלו ליסע בעוד היום גדול ונמשך גם הלילה שאחוריו. ע"כ החשך היה גם ביום אבל האור החל בלילה.

פרק יד, כא

כא וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַיָּם וַיּוֹלֶךְ ה' אֶת-הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֲזָה כָּל-הַלְלִיָּה וַיִּשָּׂם אֶת-הַיָּם לְחֲרָבָה וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם:

ויולך ה' את הים. מדרך מהלכו אל הצד כמרחק פרסה או יותר.

וישם את הים לחרבה. עוד זאת עשתה הרוח שהובישה את השטח שהלכו המים ממנו אל הצד ועדין היה טייט ורפש, באה הרוח והחריבתו.

ויבקעו המים. במקום שלא הספיקה הרוח בדרך הטבע לעשות כ"כ, מחמת שהיה העומק הרבה, וכבר קפצו ישראל לשם, נעשתה בקיעה בדרך נס, וכמו שכתבתי לעיל (פסוק טז) שהיה הנס בשני אופנים.

פרק יד, כב

כב וַיָּבֹאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבֵּשָׁה וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה מִיַּמִּינָם וּמִשְׂמָאלָם:

בתוך הים. מקום שהיה ים.

ביבשה. עתה היה יבשה. ועיין להלן כ"ט.

המים להם חומה. מגינים מן המצרים שלא יבואו עליהם מן הצד. ומזה הטעם נעשה הנס בזה האופן, ולא להיפך - שיהיה הרוח משיב את המים לצד הים ויהיה נשאר חלק יבשה. וכמו שהיה בירדן שעלו המים למעלה. אבל אם כן היו ישראל פרועים מן הצד. ועיין מה שכתבתי לעיל (פסוק יח) שהיה מקום לומר שהוא סיבה ע"פ עת נפילת המים. מה שאין כן עתה שהלכו אל הצד לא היה שום פתחון פה להרהר אחר הנס.

פרק יד, כג

כג וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם כָּל סוֹס פָּרְעָה רָכְבוּ וּפָרָשָׁיו אֶל-תּוֹךְ הַיָּם:

וירדפו מצרים ויבאו אחריהם. היינו כל מצרים הלכו אחריהם אבל רק **כל סוס פרעה וגו' אל תוך הים.** רק המה נכנסו כולם למקום הבקיעה ולא כל מצרים. אלא כמה מהם נכנסו וכמה עוד לא הגיעו ליכנס.

פרק יד, כד

כד וַיְהִי בְּאַשְׁמֶרֶת הַבֹּקֶר וַיִּשְׁקֹף ה' אֶל-מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעֵמוּד אֵשׁ וְעָנָן וַיִּהְיוּ אֵת מַחֲנֵה מִצְרַיִם:

ויהם את מחנה מצרים. בהתלהבות של עמוד אש. כפרש"י ואבדו סדרי מחנה.

פרק יד, כה

כה וַיִּסַּר אֶת אַפְּן מִרְקַבְתֵּי וַיִּנְהַגְהוּ בְּכַבְדֹּת וַיֹּאמֶר מִצְרַיִם אֲנוֹסָה מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי ה' נִלְחַם לָהֶם בְּמִצְרַיִם:

וינהגו בכבדו. לא יכלו להלוך אחרי ישראל כאשר הלכו עד כה.

ויאמר מצרים. הן ההמון שכבר נכנסו לתוך הבקיעה. אחר שראו שהרכב והסוסים עומדים ומתנהגים בכבדות אמרו. **אנוסה מפני ישראל.** אף על גב שפרעה וחילו מתקשים בדבר ומנסים כחם למשוך את הרכב בכבדות אבל אנו ננוס. ואמרו מפני ישראל, שהבינו שרק זכות גדולי ישראל עומד להם. וגם משום שאך המה היו בסכנה אם השיגם פרעה.

כי החשד היה שהגדולים השיאו אותם לברוח כמו שכתבתי לעיל (פסוק ה) משום הכי אם היו משיגים אותם היו הורגים אותם. ואת כל העם היו מחזירים לעבדות.

פרק יד, כו

כו וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה אֶת-יָדְךָ עַל-הַיָּם וַיֵּשְׁבוּ הַמַּיִם עַל-מִצְרַיִם עַל-רֶכְבּוֹ וְעַל-פָּרְשָׁיו: וַיֵּשְׁבוּ הַמַּיִם עַל מִצְרַיִם. הן המה חלק המון העם שכבר ירדו לים. ואח"כ על רכבו ועל פרשיו. שירדו תחלה. ועוד יבואר בסמוך (פסוק כח). דמתחלה שבו המים לאט לאט. משום הכי מתחלה הרגישו בזה המון העם. ואח"כ שב המים בחוזק תקפו ויכסו את הרכב וגו'.

פרק יד, כז

כז וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַיָּם וַיָּשֹׁב הַיָּם לַפְּנוֹת בְּקֶרֶב לְאֵיתָנוּ וּמִצְרַיִם נָסוּם לִקְרָאתוֹ וַיִּנְעַר ה' אֶת-מִצְרַיִם בְּתוֹךְ הַיָּם:

את ידו. כבר נתבאר (פסוק טז) דבמקום שלא היה נס נגלה לא היה מטה את המטה אלא ידו ממש. וכן כאן לא היה בהשבת המים למקורם נס כלל. אלא השגחה פרטית להשיבם בעת שהמצרים עמדו שם.

לאיתנו. אין הפירוש לתקפו כאשר היה כפרש"י. שהרי בסמוך כתיב עוד הפעם וישבו המים ויכסו וגו'. אלא פירוש לאיתנו. למקום עיקר המים שהוא הים במלואו. וכטבע החלק שנפרד מן הכלל שהוא שב בסור הסיבה המפרדת אל מקורו. אבל עדיין לא שבו המים כי אם לאט לאט. ומזה הגיע **וינער ה' את מצרים בתוך הים.** המון העם שהלכו ברגל נערו בהם. אבל הרכב והפרשים עדיין לא נשטפו. כי דרך סוסים לשוט בטוב על פני המים. והיו יכולים לילך הלאה. וגם כמה מהמון מצרים שהיו סמוכים ליבשה ניצולו באמת במה ששטו על המים בחזרה. וזה היה כפי השגחה על כל אחד וכמו שיבואר להלן ל"א.

פרק יד, כח

כח וַיֵּשְׁבוּ הַמַּיִם וַיִּכְסּוּ אֶת-הָרֶכֶב וְאֶת-הַפָּרָשִׁים לְכָל חֵיל פְּרָעָה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיּוֹם לֹא-נִשְׂאָר בָּהֶם עַד-אַחַד:

וישבו המים ויכסו וגו'. אז נשקעו כולם.

לכל חיל פרעה הבאים אחריהם ביום. אין הלמ"ד יתירה כפרש"י אלא הכי פירושו דמשום הכי נשטפו הסוס אף על גב שהיו שטים בטוב ואם כן היו יכולין לחזור. אבל משום חיל פרעה שבאו אחורי הרכב והסוס משום שמתחלה הלכו בכבדות והיה החיל עוזרים למשוך

את הרכב. ומשום כך לא יכלו הסוסים לשוט כי החיל עמדו לפניהם. וזהו דיוק לשון לכל חיל. משום כל חיל. כמו בספר בראשית מ"ה א' לכל הנצבים עליו עיי"ש.
לא נשאר בהם עד אחד. אפילו מי שאינו בעל מלחמה אלא משרת אותם ונושא כליהם. וזהו דיוק לשון עד אחד. היינו פחות מאחד. רק השייך להם ג"כ לא נשאר. ועיין לעיל ט' ז'.

פרק יד, כט

כט וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בִּבְשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם וְהַמַּיִם לָהֶם חֲמָה מִיַּמִּינָם וּמִשְׂמָאלָם:

ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. כל הפסוק נראה מיותר. וגם בא בלי אחר ממה שנאמר לעיל (פסוק כב) ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה. אלא הוסיף זה הכתוב, דבשעה שכבר שבו המים למקורם מצד מצרים, עדיין לא יצאו כל בני ישראל מן הים מצד השני אלא עודם הולכים בים. וכן כתב הראב"ע. ופירוש ביבשה. במקום שכבר נעשה יבשה ועתה שב להיות בתוך הים מצד השני. מכל מקום לרגלם היה יבשה כמו שהיה. ועיין מה שכתבתי בהעמק שאלה סי' כ"ו אות ב'.

והמים להם חמה. חסר וי"ו ללמדנו שאין הפירוש כאן חומה מגין עליהם, שהרי לא נצרכו עוד להגין עליהם שכבר היו המצרים שאחוריהם נסים וטובעים אלא הפירוש שהמים שבצדם היו מוקשים כחומה ולא נזלו לשוב אל המקור.

והדרש בזה הוא שנתעורר עליהם כח הדין והחימה. והטעם שעתה הגיע לכך יותר משהיה תחלה, היינו משום שהגיע עידן ריתחא על המצרים. משום הכי היה כח הדין שולט גם על ישראל. ועיין מה שכתבתי בספר בראשית י"ט ט"ו. ועוד יבואר בזה לפנינו (טו, יט) יעו"ש.

פרק יד, ל

ל וַיֹּשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרַיִם וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת-מִצְרַיִם מֵת עַל-שַׁפַּת הַיָּם:

מיד מצרים. מיד אותם שנשארו חיים ועומדים בצד הים. נושעו מהם שהיה מפסיק ביניהם. וגם יראו לעורר מדנים עמם.

וירא ישראל את מצרים מת. כמה מהם שנכנסו ונשטפו. וכתוב ישראל. שהמה הגדולים שהתבוננו על ההשגחה מי ומי נשאר חי ומי נשטף. ומזה הגיע אשר.

פרק יד, לא

לא וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת-הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיֵּירָאוּ הָעָם אֶת-ה' וַיֹּאמְרוּ בְּיַהֲוָה וּבַמֶּשֶׁה עַבְדּוֹ:

וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה'. אי אפשר לפרש שראו הנס שעשה. דאם כן יותר היה ראוי לומר אשר עשה ה' לישראל. שהרי עיקר הנס היה הצלת ישראל ולא טביעת מצרים. ותו מה שייך לזה הראיה ויראה. וכי משום הצלה ונס הגיע פחד ה'. וגם מה זה נתפעלו עתה בקריעת ים סוף יותר מהפלא של יציאת מצרים. אלא הענין כמו שדרשו במכילתא והגדה היד הגדולה שהיו חמשים מכות או מאתים מכות. והגיע לכל אחד מרודפי ישראל מיתה משונה לפי מעשיו שהרעו לישראל בהיותם בקרבם. ואנו אומרים בברכת ק"ש את רודפיהם ואת שונאיהם בתהומות טבע. היינו חיל המלוכה נקראו רודפיהם שלא משנאה עשו אלא בעבודת המלוכה. אבל שאר המון מצרים מכונים שונאיהם. ומי שנתחייב ע"פ רשעו נטבע וגם מת בהשגחה במיתה הראויה לעונשו. ומזה בפרט נודע להם השגחתו ית' בפרטות על כל יחיד אפילו על גוים מכל שכן על עמו. משום הכי וייראו העם.

ויאמינו בה' ובמשה עבדו. שעד כה היה מקום עדיין לחשוב אולי כח משה בכשוף או בידיעת שמות הקודש גדול כל כך לעשות כל המכות וגם קריעת ים סוף. אבל עתה שראו הגמול לכל אחד בהשגחה כפי מעשיו האמינו כי אך יד ה' הוא. ומשה הוא עבדו ולא עושה מדעתו ח"ו.

פרק טו

פרק טו, א

א אֵז וְשִׁיר-מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַיהוָה וַיֹּאמְרוּ לְאָמֵר אֲשִׁירָה לַיהוָה כִּי-גָאָה גָאָה סוּס וְרֹכְבוֹ רִמָּה בָּיָם:

אז. כאשר הגיעו לגמר הצלה אז הודו לה'. ולא בתחלת בואם אל הים. כמו שכתב לעיל ב' כ"ג ובכמה מקומות שאין מברכין על הצלה עד סוף. וכן הוא בירושלמי פסחים פ"י ה"ו בפרוע פרעות וכו' כשהקב"ה עושה לכם נסים תהיו אומרים שירה. התיבון הרי גאולת מצרים [פירוש ולא אמרו שירה עד קריעת ים סוף] שניא היא שהיא תחלת גאולה. [פירוש ואין אומרים שירה עד גמר] והיינו דכתיב אז.

סוס ורכבו רמה בים. זהו תמצית השירה כמובן משירת הנשים. והענין דבמשמעות סוס ורכבו נכלל הכל. דכמו הסוס המוכן למלחמה נשמע לרכבו כך האיש חיל הוא כסוס

לאדוניו להתהלך באש ובמים. והגדול ממנו הוא כסוס לשר האלף. ושר האלף לראש שרי צבעות עד פרעה עצמו. וגם נכלל בזה השר העליון הרוכב על המערכה העליונה של פרעה. ולאותו השר העליון הרי כל המערכה נחשבת כסוס, וכל אלה רמה בים. וזהו כי גאה גאה. גאה על כל הגאים. ובזה יבואר פסוק בשיר השירים (א,ט) לססתי ברכבי פרעה דמיתוך רעיתי. כמו הסוס ברכבי פרעה נכללת בזה הנהגת המלוכה בכלל. כך ישראל המה סוס של הקב"ה כביכול שע"פ מעשיהם והשגחה שעליהם מנהיג העולם. וכדכתיב רוכב שמים בעזרך (דב' לד, כו). וכאשר יבואר ברצות האל הגומר עלי.

פרק טו, ב

ב עֲזִי וְזַמְרַת יְהוָה לִישׁוּעָה זֶה אֱלֹהֵי וְאַנְוָהוּ אֱלֹהֵי אָבִי וְאַרְמְמָנָהוּ:

עזי וזמרת יה. כפרש"י מלשון זמיר עריצים. והענין ששבחו שמבינים ומשכילים כי הוא הנותן להם עוז לסבול כל הצרות שהיה להם במצרים. וזהו עזי בסבלות מצרים וזמרת יה מה שנזמרו בעת הדבר בשפע רב הוא זמרת יה - בכח אלקי. וכל זה היה לי לישועה. כדבר ההלל הידוע אודך כי עניתני ותהי לי לישועה.

זה אלי. הוא שם הרחמים.

אלהי אבי. הוא כח הדין כמבואר במכילתא ע"ז הפסוק עמי מתנהג במדת רחמים ועם אבותי נהג במידת הדין (כצריך לומר) ומנין שאין אלו אלא מידת רחמים שנאמר אלי אלי למה עזבתיני וגו'. ולפי דברינו בא השבח, שגם היסורים והמגפה שהיו בהם ובא מזה הישועה. הכל פעל ועשה זה אלי ואלהי אבי. הכל אחד. ואמרו על אלי ואנוהו היינו לשון שבח. ועל אלהי אבי וארוממנהו בלשון רוממות. משום שאינו מובן לנו האיך הגיע לנו מזה את הטוב אבל אני מבין שהוא מרומם מדעתנו ומהשכלתנו וכך לשון ההלל הידוע אלי אתה ואודך אלהי ארוממך. בשעה שאתה מתנהג עמי במידת הרחמים הנני נותן לך תודה גלויה, בשעה שאתה מתנהג עמי במידת הדין הנני נותן לך רוממות - שאני מבין שמרומם אתה מדעתי. וכ"ה בפסחים (ק"ט א) אלי אתה ואודך אמר דוד אלהי ארוממך אמרו כולן. ועיין בסמוך פסוק יא.

פרק טו, ג

ג ה' אִישׁ מִלְחָמָה ה' שְׁמוֹ:

ה' איש מלחמה. נראה שהוא נלחם כאיש בדרך הטבע.

ה' שמו. למעלה מן הטבע ומבאר והולך הכונה.

פרק טו, ד

ד מְרַקֶבֶת פְּרָעָה וְחִילּוֹ יָרָה בְּיָם וּמִבְּחַר שְׁלִשְׁיֹ טָבְעוּ בְיָם-סוּף:

מרכבות פרעה וגו'. הרי זה דרך הטבע.

ומבחר שלשיו. שרכבו בגבורה על סוסים מזוינים. והיה להם כח לשוט ולצאת מן הים שהרי לא היה כל כך רוחב ואורך מקום הבקיעה שלא יהיה הסוסו הטוב יכול לשוט, אבל המה טבעו בים סוף מקום קנה ובצה. היה בהשגחה פרטית שנכנס הסוס למקום הסוף ולא יכול לצאת.

פרק טו, ה

ד מְרַקֶבֶת פְּרָעָה וְחִילּוֹ יָרָה בְּיָם וּמִבְּחַר שְׁלִשְׁיֹ טָבְעוּ בְיָם-סוּף:

תהומות יכסיומו. יש מהם שמזו הסיבה לא יכול לצאת. שעלה התהום למעלה מראש הסוס וכסהו מבלי יכול להרים ראש ולשוט. או **ירדו במצולות כמו אבן.** בהשגחה פרטית ירדו הסוס הקל ורוכבו כמו אבן. מבלי יכול לצאת בלי שום סיבה נראית היאך נעשה כן אלא ה' שמו. הוא עושה הכל.

פרק טו, ו

ו יְמִינְךָ ה' נֶאֱדָרִי בְּכַח יְמִינְךָ ה' תִּרְעֵץ אוֹיְבֵי:

נאדרי בכח. מחזקני בכל הנצרך לי.

תרעץ אויב. אותו הימין עושה פעולה הפכי שמרעצת את האויב. ופירוש תרעץ הוא כמו אל תערצון בפרשת וילך (דב' לא, ו). ופירשנו שגדוד שרואה ידו מטה. מוסרת עצמו לאויבו יע"ש. ואמר **ימינך ה'.** שהיינו הוא בעצמו כביכול ולא ע"י שליח. וכך היה כל המשך מיציאת מצרים עד יהושע כמו שכתב בספר בראשית פרשת ויחי.

פרק טו, ז

ז וּבְרַב גְּאוֹנְךָ תִּהְרַס קִמְיֹךָ תִּשְׁלַח חֲרֹנְךָ יֶאֱכְלֵמוּ פִּקְשׁ:

וברוב גאונך. בשעה שהקב"ה רוצה להראות גאון. עושה יותר.

תהרוס קמריך. היינו שנרדפים ונסים אחד אחד בשבעה דרכים. והא גרוע הרבה מהרעצה. אלא הריסת הגדוד לגמרי. ועדיין כל אחד במקומו נשאר חי. אבל **תשלח חרוןך.** בשעה שהקב"ה עושה בחרון אזי **יאכלמו כקש.** לא נשאר אדם חי כלל. ועדיין הוא במיתה קלה כאכילת האש לקש.

פרק טו, ח

ח וּבְרוּחַ אֶפְיֹד נִעְרְמוּ מִים נִצְבוּ כְּמו־נֵד נִזְלִים קָפְאוּ תְהַמַּת בְּלֵב-יָם:
וברוח אפיף. בשעה שכעס עוד יותר גדול כו' עד שהוא כמו רוח הולך מנחירי הכועס אז.
נערמו מים. נעשה דבר פלא לצערם ולייסרם עד שהמים היום כמו ערמות.
ונוזלים. היה כמו נד.
קפאו תהומות. שנקפאו ונעשו גליד. וכ"ז גרם להם הרבה יסורין. שנפצעו קודם שמתו.
 וכ"ז הגיע ברוח האף ממנו ית'.

פרק טו, ט

ט אָמַר אוֹיֵב אֶרְדֹּף אֲשִׁיג אֲחַלֵּק שְׁלָל תִּמְלָאֻמוֹ נַפְשִׁי אֲרִיק חֲרָבִי תוֹרִישְׁמוּ יְדִי:
אמר אויב וגו'. הוסיף לבאר, כי דרך ה' להניח את האויב לעשות כל הטורח, ולא כאדם המציל מיד רוצח שאין מניח את הרודף להגיע להנרדף, אבל לא כן הקב"ה אלא כשבא לגמור מעשיו. אז ברגע אחד מהפך לגמרי, והיינו **ארדוף אשיג** ותיכף **אחלק שלל**.
תמלאמו נפשי. אמלא אותו עם אנשים שלי.
אריק חרבי. איני צריך לירות חצים מרחוק כדרך הנלחם עם אנשים מלומדי מלחמה והוא ירא לעמוד בקרוב. ע"כ מורה חצים מרחוק שאין הסכנה קרובה כל כך אבל עם אנשים שאינם מלומדים במלחמה נוח יותר להתקרב אליו ובחרב להשחיתו כולו. ואז **תורישמו ידי**. אבל הקב"ה הניחו לפרעה באמת להתקרב לישראל ולולי הענן הפסיקם היה משיגו לפני בואם אל הים. ואז.

פרק טו פסוק, י

י נִשְׁפַּת בְּרוּחַךְ כִּסְמוּ יָם צָלְלוּ כְּעוֹפֹרֶת בְּמִים אֲדִירִים:
נשפת ברוחך. ברוח אחד. הרי **כסמו ים** ובטל כל דבריו והכנותיו.
צללו כעופרת וגו'. ולא נצרך לרוב תחבולה כמו הרוצה להטביע דבר קל.

פרק טו, יא

יא מִי-כַמְכָּה בְּאֵלֶם ה' מִי כַמְכָּה נֶאֱדָר בְּקֹדֶשׁ נוֹרָא תְהַלֵּת עֲשֵׂה פְּלֵא:

מי כמכה באלם ה'. מכאן ואילך הוא שבח לגבורת ה' להיטיב. ואמרו מי כמכה באלים. וכבר ביארנו (פסוק ב) בשם המכילתא דאל הוא רחמים. היינו כח להיטיב. ואמרו דכח ה' להטוב הוא גדול מכל הכחות.

מי כמכה נאדר בקדש. עוד שבח נעלה, שהוא נאדר בקדושה שהוא מופרש מהליכות הטבע. ולא כן כל כחות אינם אלא תחת הטבע.

נורא תהלות. שיש מורא לנו להללו. באשר הוא **עושה פלא.** שאין אנו מבינים עליהם. באשר המה פלא. ואם כן אי אפשר להללו. שכל שאינו מובן להמדבר בשכלו כי כן הוא, אסור להלל את ה' בלשון נוכח וכדאיתא ביומא פרק בא לו שירמיה ודניאל לא אמרו בתפלתם שמתחיל בלשון נוכח הגדול והנורא. משום שלא הבינו האיך הוא כן. אף על גב שודאי האמינו שכן הוא שהרי מבואר בתורה. ולדעת הירושלמי ברכות פ"ז מ"ג תקנו משה רבינו בתפלה והכי משמע לשון הגמרא שם ורבנן היכי עבדי הכי ועקרי לתקנתא דתקין משה. [מיהו לשון תלמדו דילן ברכות (לג,ב) גבי ר' חנינא לא משמע הכי אלא אנשי כנה"ג תקינהו] מכל מקום באשר המה לא הבינו בשכלם לא אמרו וכדאיתא בירושלמי ברכות פ"ז,ה"ג הטעם שנראה כחונף שירת ישראל שהוא נורא תהלות באשר מעשיו פלא.

(הרחב דבר:) והיינו דאיתא בבראשית רבה ראש פרשת נח מצינו שאומרים מקצת שבחו של הקב"ה בפניו וכולו שלא בפניו. בפניו מהו אומרים אמרו לאלהים מה נורא מעשיך ושלא בפניו מהו אומרים הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. והפירוש בפניו היינו בלשון נוכח אומרים על כח הדין מה נורא מעשיך. אבל שלא בפניו היינו בלשון נסתר אומרים הודו לה' וגו' כי לעולם חסדו. אפילו כח הדין הוא באמת חסד. וזהו פירוש הכתוב אלי אתה ואורך וגו' כמו שכתבתי לעיל. אבל שלא בנוכח הודו לה' וגו'.

וע"ז הכונה תניא במכילתא. ד"א עושה פלא עם אבות ועתיד לעשות עם בנים שנאמר כימי צאתך ממצרים אראנו נפלאות. אראנו מה שלא הראיתי אל אבות. שהרי נסים וגבורות שאני עתיד לעשות עם בנים יותר הם ממה שעשיתי לאבות. וכה"א עושה נפלאות וגו'. ואומר ברוך ה' אלהי ישראל וגו'. והוא פלא מנ"ל דיותר ממה שעשה לאבות. ומה זה דקאמר וכה"א כו'. ונראה שהדרש הוא מדלא כתיב כימי צאתך ממצרים יהיה נפלאות או כאשר הראיתיך במצרים אראנו נפלאות. אלא הענין הוא שאין בעל הנס מכיר בניסו אלא הרבה פחות ממה שהוא. וע"ז מביא ראיה מפסוק בתהלים קל"ו לעושה נפלאות גדולות לבדו (כצריך לומר) וכדאיתא בנדה דל"א א' ע"ז הפסוק שאין בה"נ מכיר בניסו. ואומר ברוך ה' אלהים אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו (כצריך לומר) והוא בתהלים ע"ג והיינו

דקאמר מיכה הנביא כימי צאתך ממצרים כאשר היה באמת במצרים כן אראנו לע"ל. ואם כן מבואר שיהיה עצם הנס גדול הרב יותר. וזהו פירושם בלשון עושה פלא. שנפלא הוא מבעל הנס. שאינו מכיר בניסו.)

פרק טו, יב

יב נְטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלַעְמוּ אֶרֶץ:

נטית ימינך וגו'. מבאר מאמר הראשון מי כמכה באלם ה'. שבנטיה אחת נבלעו כל המוטלים בארץ ובאו לקבורה שהוא חסד גדול ואיזה כח יעשה כזה או יזדקק להיטיב להרוגיו ולהביאם לקבורה.

פרק טו, יג

יג נְחִיתָ בְּחֶסֶדְךָ עִם-זו גְּאֵלְתָּ נְהַלְתָּ בְּעֶזְךָ אֶל-נְוֵה קְדֹשְׁךָ:

נחית וגו'. עתה יבאר מי כמכה נאדר בקודש. עד שנחית בחסדך וגו' ממצרים ותנהלם בערך אל נוה קדשך. שיהיו גם המה מופרשים מהליכות הטבע כחק בהמ"ק נוה קדשו שנסים תדירים בו, והוא ואת על אשר הוא נאד בקודש. עד אשר גם עמו אשר קנה. מופרשים ג"כ מהליכות עולם הטבע. ובמדרש איתא בחסדך זו מדת החסד. בערך זו תורה. נוה קדשך זו עבודה. הן ג' דברים שהשגחת ה' על ישראל תלויה בהם. רק במדת החסד דייק עם זו. שבאמת כל האומות קיימים על מדה זו שבהם. אך השגחת ה' ביחוד על עם זו.

פרק טו, יד

יד שְׁמַעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן חֵיל אַחֲזוּ יִשְׁבִּי פְּלִשְׁתָּ:

שמעו עמים וגו'. מבאר מה שאמר נהלת בעזך. והנה מה שאמר בחסדך. מובן לכל עין רואה שגבר חסדו על עמו בעמוד אש וענן וספוק כל צרכם. אבל פירוש בעזך לא נתבאר מה גבורה היה בהליכות ישראל לארצם. ואמרו שמעו וגו'.

פרק טו, טו

טו אַז נִבְהָלוּ אֱלֹהֵי אֲדוֹם אֵילֵי מוֹאָב יֶאֱחָזְמוּ רַעַד נִמְגּוּ כָּל יִשְׁבֵי כְּנָעַן :

אז נבהלו אלוהי אדום. אמרו כאן לשון אז. באשר לבסוף בהגיע לאדום בסמוך בכניסה סרה הבהלה. שהרי רצה מלך אדום לצאת בחרב לקראתם. והסיבה לזה מבואר בספר

דברים. שכ"ז גרם מעשה מרגלים ונגזר על ישראל לסבוב את ארץ אדום, ובקשו מהם מתלה לעבור בהם. והיו סבורים שאין באמת כח לישראל לעבור בהם בעל כורחם. וסרה בהלתם, עד שנהרגו סיחון ועוג חזר הפחד כמבואר שם. משום הכי אמרו אז.

פרק טו, טז

טז תפל עליהם אימתה ופחד בגדל זרועך ידמו פאבן עד-יעבר עמך ה' עד-יעבר עם-זו קנית:

אימתה ופחד. אימה על הרחוקים ופחד על הקרובים. רש"י בשם המכילתא. ועיין מה שכתבתי בזה סוף פר' עקב בס"ד.

פרק טו, יז

יז תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה' מקדש אדני פוננו ידיך:

ותטעמו. יהיו מושרשים שמה.

בהר נחלתך. זהו כלל א"י שהיא גבוה מכל הארצות.

מכון לשבתך. הוא הר הבית אשר שם מתנהג מלכות שמים. כדאיתא במס' ר"ה פ"ד דשם כתיב בחצוצרות ובקול שופר הריעו לפני המלך ה'. משום הכי נקרא זה המקום מכון לשבת כמו לשון הפסוק השמים כסאי. דמשמעו דשם הוא מושבו ית' להשגיח על הבריאה. כמו כן מכונה הר הבית שהוא מכון לשבת.

מקדש. שהוא לפני עזרות והיכל.

אדני. שם תמי שדוד הטבע ועשרה נסים קבועים. וכבר נתבאר דשם אדנות הוא שידוד הטבע.

כוננו ידיך. כדאיתא בכתובות ד"ה שבו נכלל כביכול שתי ידות ארץ ושמים. וכ"ה במכילתא. והיינו דשם מתפרנסין ע"י עבודה וריח ניחוח שני עולמות. למם לאשי ה'. ולחם לישראל כידוע. וכתוב מקדש בדגש הקו"ף שלא כמנהג, לכפול הענין, ששני מקומות מכון לשדוד הטבע - בהמ"ק שמקורו לעבודה. וד' אמות של הלכה קבועה. וכדאיתא ברכות (יז,ב) דחזי יקרא דאורייתא ועיי"ש בתוס' ד"ה תרי.

פרק טו, יח

יח ה' מלך לעלם ועד:

ה' ימלוך לעולם ועד. התפללו שתהיה מלכותו לעולם ועד. היינו שיהיה ניכר לכל העולם שהוא ית' מנהיג במלכות שמים. וזה התפלה יתקיים לימות המשיח שיהיה ה' למלך על כל הארץ.

(הרחב דבר: ותניא במכילתא ר' יוסי הגלילי אומר, אלו אמרו ישראל על הים ה' מלך לעולם ועד לא היתה אומה ולשון שולטת בהם לעולם. אלא אמרו ימלוך לעתיד לבא. פירוש דמלכות שמים אי אפשר שיתגלה כי אם ע"י ישראל. ואלו אמרו ה' מלך היה מתגלה מלכות שמים מאותה שעה ממילא לא שלטה בהם אומה ולשון, אבל חלה רוח"ק לומר בזה הלשון, להורות שעוד בימים יוצרו תתקיים נבואה זו. והיינו דמצלין שירה חדשה שבחו גאולים לשמך כו' ה' ימלוך לעולם ועד. ולא נתבאר לשון שירה חדשה. ולדברינו הכונה שלעולם היא חדשה, שהרי עדיין לא נתקיימה. וע"ז מסיימין אחר זה צור ישראל קומה בעזרת ישראל וגו'. היינו שבזה תתקיים שירה חדשה זו.)

פרק טו, יט

יט פ' בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את-מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים:

כי בא וגו'. יש להבין תכונת זה הפסוק, אם הוא מהשירה כצורת הכתיבה, או הוא סיפור וטעם, מה זה בא להודיענו מה שכבר נתבאר יפה הסיבה שהגיענו לשיר. אלא העיקר הוא סמוך ענין לתפלה הקודמת ה' ימלוך לעולם ועד. וידוע כי בשעה שיגיע זה הענין הנעלה. יגבר כח הדין וצרוף גדול גם בישראל, עד שאמרו בסנהדרין (צח,ב) שא' עולא ועוד אמוראי ייתי ולא אחמיניה. משום הכי בא סיום השיר. דמכל מקום נכון לבבינו בטוח בה' שלא נהיה נשטפין בדין. שהרי בא סוס פרעה וגו'. **ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים.** באותה שעה שכבר היו המצרים נשטפים בכח הדין הקשה. והיה באמת כח הדין גם על ישראל כמו שכתב לעיל (י"ד כ"ט). אבל הרי מכל מקום הלכו ביבשה בעת שהיה כבר מצד אחר שטף הים. וכך יהיה לעתיד. דאף על גב שיהיה קשה לסבול כח הדין, אבל לבטח לא נהיה נשטפין בדין.

פרק טו, כ

כ ותקח מרְגָם הַנְּבִיאָה אַחוֹת אֶהֱרֹן אֶת-הַתֹּף בְּיָדָהּ וַתַּצְאֵן כָּל-הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבַמַּחֲלֹת:

אחות אהרן. ללמדנו שהיתה נבואתה מעין נבואת אהרן. אבל אינו בערך נבואת משה. שהיה למעלה מסגולת המשפחה המסוגלת לנבואה כמו שכתב לעיל ו' י"ד.

פרק טו, כא

כא ותען להם מרים שירו ליהוה פי-גאה גאה סוס ורכבו רמה בים:

ותען להם מרים. עניה בכל מקום הוא או ששומע זה המאמר מאחר והוא אומר אחריו. או ששומע דבר אחד והוא אומר דבר אחר הנוגע להקודם לו. ועיין מה שכתבתי בספר דברים כ"ז י"ד. ואם כן יש להבין כאן לשון ותען. ותאמר מיבעי. אלא הנשים עשו להם שיר ארוך שלא היה ראוי לכתוב זאת בספר תורה שלא היה בא בשפע רוח"ק. אבל הסוגר מכל בית היה ע"פ מרים ברוה"ק. וכיוצא בזה יש לפרש מה שכתבתי ותענינה הנשים המשחקות ותאמרן הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו, היינו, שהיה שיר ארוך בכמה בתים ובכל בית היה הסוגר הכה שאול וגו'. ועוד עיין מה שכתבתי בספר במדבר (כא, יז) בשירת הבאר עלי באר ענו לה.

פרק ט, כב

כב ויסע משה את-ישראל מים-סוף ויצאו אל-מדבר-שור וילכו שלשת-ימים במדבר ולא-

מצאו מים:

ויסע משה וגו'. דאף על גב שהיו העננים הולכים לפניו ואם כן היה לישראל ליסע בנוסוע הענן. מכל מקום כך היה המדה בכל הליכות המדבר. שלא היה הענן זז מקומו עד שהכינו עצמם לנסיעה, והחלה ההכנה ע"פ דבר ה' ביד משה. כמו שכתב בספר במדבר (ט, כג). והכא ג"כ הכריחן משה תחלה להכין עצמם לנסיעה.

ויצאו. ממוקום ישוב ודרך כבושה.

אל מדבר שור. מקום ציה ושממה כדאיתא במכילתא.

ולא מצאו מים. ולא התלוננו כמו ברפידים להלן (יז, ב). כי באמת לא צמאו והיה בזה השגחה נסתרת שלא בנס נגלה. שהרי יש כמה אנשים שאינם ידועים מצמאון כלל. אלא במחנה גדולה כזו נדרשת להשגחה פרטית שכולם לא יצמאו. וגם ברפידים לא צמאו עד שהתלוננו בחנם והיה בתורת עונש כמו שיבואר שם. אבל כאן עוד היו נאמנים עם ה' ולא בקשו להתלונן ולנסות את ה'.

פרק טו, כג

כג ויבאו מרתה ולא יכלו לשאת מים ממרה פי מרים הם על-כן קרא-שמה מרה:

ולא יכלו לשתות מים. אחר שראו מים בקשו לשתות לתענוג. ומצאו שהם מרים. ושוב לא יכלו להתאפק.

פרק טו, כד

כד וַיִּלְנוּ הָעָם עַל-מַשֶּׁה לְאָמַר מַה-נִּשְׁתָּה:

וילונו העם וגו' מה נשתה. כאשר נצמא. אמנם לא צמאו באמת. ע"כ לא התלוננו כל העם כמו להלן ט"ז ב' גבי לחם. וכך כתב הראב"ע שם.

פרק טו, כה

כה וַיִּצְעַק אֱלֹהֵי וַיִּזְרְהוּ ה' עַץ וַיִּשְׁלַךְ אֱלֹהִים-הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֵׁם לוֹ חַק וּמִשְׁפָּט

וְשֵׁם נִסָּהוּ:

ויורהו ה' עץ. לפי הפשט כבר נוצר במקום המים המרים עץ להמתיקו, כמו כל הטבע אשר במקום חסרון איזה פרט הכרחי לחיי האדם נוצר שמה איזה דבר אחר להשלים המחסור, כך בזה המקום היה גדל איזה עץ הממתיק את המים. ומשה לא ידע ממנו.

שם שם לו חק ומשפט. לפי הפשט יפה כתב הרמב"ן שהנהיג אותם הליכות המדבר. הן בין אומה בכללה בין אביהם שבשמים הן בין אדם לחבירו שהרי לא היה להם עד כה מנהגים ראויים ומוכשרים. אמנם מה זה נתייחד אותו מעשה של מים המרים לזה. ע"כ יש לפרש בזה גם ע"פ שביארנו בספר דברים כמה פעמים. וכן בפרשת אחרי. דחק משמעו כמה פעמים מדות שהתורה נדרשת בהם. ומשפט הוא היות התלמוד חקירות איך להוציא מחוקים הללו הוראה למעשה. ונתן המקרא בזה שני טעמים על שלא הקדים הקב"ה להמתיק המים וכפי הראוי לדבר הכרחי. והלא דרך מלך בו"ד כשמוציא מחנהו במדבר מוכרח לשלוח אנשים לפניו להכין כל מחסור טרם בוא המחנה לשם כדי שלא יהיה לבם נשבר בשעה הראשונה שיבואו ולא ימצאו מזון ומים אבל הקב"ה לא כן עשה. ופירש ע"ז שני טעמים. א' שם שם לו חק ומשפט. מסר לת"ח שבהם דרכי התלמוד וכאשר יבואר ענין זה הטעם עוד בפסוק הסמוך. ב' ושם נסהו. בשביל כל הדורות. רצה הקב"ה להרגילו בעסק פרנסה לדורות שלא יהא לבו נמוג כל כך כשרואה מחסור בביתו, וזה נקרא נסיון בספר דברים ח' ט"ז למען ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך. ולאותו הדור לא נצרך ללמדם השגחתו הפרטית שהרי ראו הכל בעין. אבל לדורות המאוחרים שלא יהיו מרגישים השגחתו כל כך ניצרך ללמדם אשר יהיה מכל מקום לבו נכון בטוח אשר ברגע אחרון יחיש ה' עצה שלא ימות ברעב ובצמא. כמו שהיה במרה ברגע אחרון נודע העץ הממתיק. וזהו נסיון של הפשתן שהבאנו בשם המדרש כמה פעמים. שהפשתן

הטוב מכים אותו הרבה. וכדי שייטב יותר אח"כ. כך בזה הנסיון הוטב להם אח"כ. וכמו שסיים הפסוק הנ"ל להיטבך באחריתך. וזהו באמת טוב שלא ישוער.

פרק טו, כו

כו וַיֹּאמֶר אֱ-שֶׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִיָּשֵׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל-חֻקָּיו כָּל-הַמִּחְלָה אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא-אֲשִׁים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפְּאֵד:

ויאמר אם שמוע וגו'. עוד לימד דעת את האנשים אשר שם להם חק ומשפט שהמה יהיו בטוחים על פרנסה ביחוד, אף על גב שיהיה בזה האופן של דוחק ומחסור, כי עסק התורה מועיל לפרנסה בזה האופן.

לקול ה' אלהיך. זהו לימוד תורה שבכתב. וכמו שביארנו כמה פעמים ההבדל בין לקול ובין בקול. דלקול משמעו הקול כאשר הוא. והכי פירש במכילתא בשם ר' יהושע. לקול ה' אלהיך אלו עשרת הדברות שניתנו בעשרה קולות. וצריך לומר בחמשה קולות.

והישר בעיניו תעשה. אלו אגדות המשובחות הנשמעות באזני כל אדם, המתקבל אפילו לעם הארץ. ותניא באבות דרבי נתן שקפלויות של יראת ה' באגדה הם מונחין. שעי"ז נמשך לב האדם לאביו שבשמים. וזהו והישר בעיניו תעשה. שתהא גורם לקרב לבן של ישראל לאביהם שבשמים ע"י קול ה' ששמעת.

והאזנת למצותיו. אלו גזירות. ובמכילתא מפרש מצותיו מצות המעשה, כמשמעו, ואתה תעשה אזנים היינו סייגים וגזרות.

(הרחב דבר:) והכי פירוש בירושלמי ברכות פ"ו (מא,ב) על הפסוק ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה. (להלן כד, יב) מה תורה טעון ברכה כך מצות טעון ברכה. ולמד משם דכל המצות מברכין עליהם מהתורה. פירוש כשעושין לרבים דוקא כמבואר בירושלמי שם פ"ז ה"א לא למדו ברכות התורה מברכת הזימון אלא לרבים. אבל שיטת תלמוד דילן ברכות (ה,א). והמצוה זו משנה. שהן המה קבלות תורה שבע"פ. והכי סתם הרמב"ם בהקדמת ס' היד. והכי תניא במכילתא בשם ר"א המודעי והאזנת למצותיו אלו הלכות. ופירוש והאזנת היינו שתטה אזניך לשמוע המקובל בע"פ. ושמרת כל חקיו אלו עריות. ולפי זה משמעות חקיו כאן המה חקים בלי טעם ודעת אנושי. כך הוא במכילתא. ויש לפרש עוד אפילו לפי שיטת תלמוד דילן דמצותיו היינו משנה מכל מקום כל חקיו ג"כ משמעו על הלכות. אלא דוהאזנת למצותיו היינו הלכות שבאו בקבלה מפי הקב"ה בתורה שבע"פ. וחקיו אלו הלכות שמוסיפים בכל דור ע"י כלל התורה שבהם מחוקקים.)

ושמרת כל חקיו. אלו הלכות. מכילתא. ונרמזו בחקיו באשר נלמדים כל דבר ע"י החקים שהם י"ג מדות שבהם מחוקקים בשכל ובחקירה ובפלפול התלמוד.

כל המחלה וגו'. הוא הבטחה המיוחדת לת"ח על מלוי פרנסה שיהא באופן מסובב. שבאמת יסוד לפרנסה בא אך ע"י עבודה. שהוא קרבנות או תפלה כמו שכתב בספר בראשית ובספר דברים. אבל עסק התורה אין עיקרו בא לתועלת לחיי ישראל אלא להגין מכל רע, שע"כ הוא מכונה משמרת כמו שכתב בספר בראשית על הפסוק וישמור משמרת. אלא באשר שבכלל כל רע הוא חולי. וכדאיתא בעירובין (נד,א) חש בעצמותיו יעסוק בתורה, שנאמר ושקוי לעצמותיך חש בכל גופו יעסוק בתורה, שנאמר ולכל בשרו מרפא. והרי רעב או צמא מביאין מחלה גדולה. ע"כ מביא עסק התורה לידי פרנסה כדי שלא יחלה. וזהו דבר משה אחרי אשר תהיו עוסקים בתורה כל המחלה אשר שמתי במצרים וגו'. ונכלל בזה מחלת צמאון שהיה בעת מכת דם. ומחלת הרעב שהיה בעת מכת ברד וארבה ששחתו התבואה.

כי אני ה' רפאך. דמדה זו נותן זכות עסק התורה. ובדבר הזה הבטיח להם, וגם ביאר טעם על שמגיע להם צרכיהם בצמצום שזה שלשה ימים לא היה מים כלל ועתה לא בנקל הגיעו להמתיק המים. היינו משום שכך דרך זכות התורה להשיג פרנסתו בדוחק, כדתן זהו דרכה ש"ת פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה כו'. היינו רק באופן להסיר מחלה. והרי מלכותא דרקיע כמלכותא דארעא. דכמו מלך מזין אנשי מדינתו ע"י עבודת הקרקע וכדומה וגם מזין אנשי מלחמתו מאוצר המלך. והנה המתפרנס ע"י עבודת אדמתו ישבע לחם בכל אופן שרוצה, מה שאין כן אנשי מלחמה שניזונים מאוצר המלך הרי ניזונים בלחם ניקודים וכדומה ורק נשמרים מכל חולי. וכך הבדל השגחת המקום ב"ה בין בעלי עבודה בין בעלי תורה שהן אנשי מלחמתו כביכול. והודיע כאן משה פרנסת בעלי תורה. והא שלא הודיע משה לישראל עסק עבודה. היינו משום שלא הגיעו עדיין אל המנוחה ואל הנחלה אשר שם מועיל סגולת העבודה כמו שכתבתי בספר בראשית בפרשת ברית בין הבתרים. ע"כ הודיע משה סגולה המועלת בכל מקום ובכל זמן.

פרק טו, כז

כז וַיֵּבֹאוּ אֵילָמָה וְשֵׁם שְׁתֵּימָה עֲשָׂרָה עֵינֹת מֵימָם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים וַיַּחֲנוּ-שָׁם עַל-הַמַּיִם:

ושם שתים עשרה וגו'. הודיע הכתוב זה הענין שהכין הקב"ה תחלה אותו מקום כדתניא במכילתא והובא ברמב"ן ר"א המודעי אומר כיון שברא הקב"ה את עולמו ברא י"ב מבועין נגד י"ב שבטים ושבעים תמרים נגד שבעים זקנים ומה ת"ל ויחנו שם על המים מלמד שהיו עסוקים בדברי תורה שניתן להם במרה.

ובלי ספק שבא לכונה דוקא בזה המקום אחר עסק שהיה במרה, ללמדנו ענין שנוגע לדבר שניתן לדעת במרה. והיינו דכמו שהודיע משה אשר זהו דרכה ש"ת להסתפק בצמצום. אבל זה אינו אלא בתחלת בואו לכח התורה המכונה דרכה של תורה. אבל אחר שזכה והשיג מעלת התורה זוכה להתפרנס בריוח ובדברים המרחיבים דעת להוסיף לקח בתורה. וכדאיתא במס' ע"ז ספ"א (יט,ב) העוסק בתורה נכסיו מצליחין כו' ועיין מה שכתבתי ס' בראשית כ"ו ה' ומשום הכי כמו שניתן להם במרה מדת הצמצום והסתפקות כך ניתן להם אחר שעסקו בתורה באילם שתיים עשרה עינות מים, והוא בריוח גדול, ושבעים תמירים שהוא פרי המסוגל לתורה, כדאיתא בתענית (ט,ב) דאמר עולא מלא צנא דדובשא בזוזא ובבלאי לא עסקו באורייתא. ועיין עוד רות רבה סוף פר' ה. והרי זה גם כן כמלכותא דארעא, דהמתפרנס בעבודת אדמתו לא ישיג כבוד וגדולה לעולם. מה שאין כן העובד בצבא, אף על גב שתחלתו מתפרנס בדוחק, מכל מקום אם מצליח והשיג לעלות בגרם מעלות ראשי הצבא. הרי זה מתעלה בכבוד ופרנסה בריוח וגדולה. כך הנ"מ בין הזוכה בשביל עבודה שאינו משיג בשביל זה כבוד לעולם, מה שאין כן העוסק בתורה, אם השיג לעלות בגרם מעלות התורה הרי משיג פרנסתו בכבוד ובגדולה.

כ"ז הראה הקב"ה לישראל בתחלת צמיחת האומה והליכות עולם להם, ומזה ישכילו לדור דור. ועוד עיין מה שכתבתי בספר דברים י' פסוק ו-ז בזה הדרוש.

פרק טז

פרק טז, א

א וַיִּסְעוּ מֵאֵילָם וַיָּבֹאוּ כָּל-עַדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-מִדְבַּר-סִין אֲשֶׁר בֵּין-אֵילָם וּבֵין סִינַי בְּחַמְשָׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי לְצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם:

ויבאו כל עדת בני ישראל וגו'. עד כה הלכו מפוזרים. שהרי עדיין לא היה סדרי דגלים משום הכי נבדלו הרבה אנשים מעיקר המחנה. והלכו סמוך להם. אבל עתה כשכלתה החררה וחסר להם מזון התקבצו כולם למקום אחד לתבוע צרכיהם ממשה ואהרן.

פרק טז, ב

(ב) וַיְלִינּוּ [וַיְלִינּוּ] כָּל-עַדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל עַל-מֹשֶׁה וְעַל-אַהֲרֹן בְּמִדְבַּר:

וילוננו כל עדת בני ישראל וגו'. לא כמו שהיה במרה שהתלוננו העם. היינו מקצת מהם ולא כולו, שהרי באמת לא השיגו צמאון, כמו שכתבתי. והיה בתקוה שתועיל השגחתו ית'

שלא יהיו נצרכים למים כמו שהיה בג' ימים הראשונים. מה שאין כן בהעדר אכילה אי אפשר בטבע לחיות ע"כ כולם התלוננו.

פרק טז, ג

ג וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי־יִתֵּן מוֹתֵנוּ בְּיַד־ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל־סִיר הַבָּשָׂר בְּאֲכַלְנוּ לֶחֶם לְשִׁבְעַת־יָמֵי הוֹצֵאתְכֶם אֶת־נוֹ אֶל־הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהַמִּית אֶת־כָּל־הַקֶּהֱל הַזֶּה בְּרָעַב: מִי יִתֵּן מוֹתֵנוּ בְּיַד ה'. היינו בעת שהיה יד חזקה זה הדבר על ישראל שהיה בשלשת ימי אפלה, והכי מפרש במכילתא לואי מתנו בשלשה ימי אפלה של מצרים. והנה לשון התלונה בכלל פלא. ולמה לא אמרו מי יתן ועבדנו את מצרים וכמו שאמרו בתלונה הראשונה (יד, יב) כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר. ותו קשה דיוק הלשון כי הוצאתם אותנו להמית את כל הקהל הזה ברעב. והכי מיבעי להמיתנו ברעב. או כי הוצאתם את כל הקהל הזה להמיתו ברעב. ותו קשה, למה התלוננו כאן גם על אהרן יותר מתלונתם בעמדם על הים.

אלא כך הענין, שכאן לא התלוננו על עיקר יציאת מצרים לחשוב תועה שמשה עשה הכל מדעת עצמו ח"ו, כמו שהיו סבורים לפני קריעת ים סוף, שהרי אח"כ כתיב ויאמינו בה' ובמשה עבדו. הרי האמינו אשר ה' הוציאם. אלא כך היתה התלונה על משה ואהרן, שחשבו כי ברצון ה' היה להוציא עדה קטנה של זקני הדור וצדיקים מעיקרם שהיו במצרים, ולא כל המון העם אשר כמה מהם באמת לא רצו לצאת לולי משה ואהרן החוצבים להבות אש בדבריהם ועל שפתייהם לקחו לבבם ופתום לצאת גם המה. אבל בלא זה היו מתים גם המה בתוך הרבה שלא נתרצו גם אח"כ לצאת ומתו בג' ימי אפלה, שכך עלה ברצון שלא ישאר מזרע ישראל פרסה במצרים, וחשבו אשר אם עלו רק עדה קטנה היה די להסתפק בצאן ובקר עד בואם אל ארץ נושבת, אבל משה ואהרן הוציאו המון רבה מדעת עצמם, כמו שהוציא משה ערב רב בלי רצון ה', כידוע, ובזה הגיעו שאין מקום להתפרנס במדבר, ובעל כורחם ימותו כולם אפילו זקני הדור והעדה שהיו ראויים לצאת. וזהו דבריהם בדיוק **מי יתן מותנו ביד ה'** כמו כל המתים בדבר בשביל שלא רצו לצאת.

כי הוצאתם אותנו. הדיוטים, אשר מתחלה לא רצינו לצאת ולעבוד את ה'. ויהיה מזה סיבה. **להמית את כל הקהל הזה.** אפילו מי שהיה ראוי לכך מתחלה ובעל כורחם ימותו כולם. נמצא היתה התלונה רק על משה ואהרן לפי דעתם. ומשום הכי היתה התלונה כאן גם על אהרן, שגם הוא הוכיח ופתה אותם לצאת ממצרים ולהשתעבד למלכות שמים. והנה אמרו **בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע.** שהיינו אוכלים בשר בשעת

אכילת לחם לשובע אז אכלו בשר אחר המזון לתענוג. מה שאין כן במדבר, אף על גב שהיה להם בשר הרבה גם זולת השליו שהרי הוציאו צאן ובקר מקנה כבד מאד אבל לא השתמשו בבשר לתענוג אלא לשובע. היינו שהיו צולים ואוכלים כדרך אנשי המחנה שממלאים נפשם במה שבידם. והנה לצורך עיקר התלונה על משה ואהרן לא נצרכו להזכיר כלל בשר, שהרי אינם תובעים כי אם לחם לשובע, אבל הזכרת בשר היה נראה שבאים בלבבם לקבול גם על זה שאינם מוצאים במדבר סיר הבשר בריוח כי המלך שהיה במצרים להאכילם אחר עבודתם סיר הבשר, מה שאין כן דרך האדם כשהוא ברשות עצמו לזבוח צאנו ובקרו כדי לאכול בשר, וכדאיתא בחולין (פד,א) אשר יצוד וגו' (ויק' יז,ג) למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בהזמנה הזאת. היינו בצידה מן ההפקר. וזה היה ברמז תלונה על הקב"ה שאינו מספיק להם בשר מן ההפקר, אפילו להעדה שיצאו מרצון ה' ית'. אבל לא היתה תלונה זו מפרוש יוצא מפיהם כמו שהיתה תלונת המתאווים במדבר. ויבואר עוד לפנינו בהמשך הפרשה.

פרק טז, ד

ד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הֲנִי מְמַטֵּיר לָכֶם לֶחֶם מִן-הַשָּׁמַיִם וַיֵּצֵא הָעָם וְלָקְטוּ דָבָר-יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנִסְנוּ הַיֵּלֶךְ בְּתוֹרַתִי אִם-לֹא:

הנני ממטיר לכם וגו'. לא אמר הקב"ה עוד שמעתי את תלונות ב". ולא הקפיד על דבריהם, באשר לא נראה התלונה כי אם על משה ואהרן לפי דעתם. וגם זה היה בצדק כי אין אדם נתפס על צערו, ועל פת לחם יפשע גבר, ומה שכללו בתלונתם סיר הבשר אינו אלא כמו מחשבה שבלב, ולא רצה הקב"ה לישא עליהם אשם, וממילא לא היתה השעה נותנת ליתן בשר כלל. אחרי שלא בקשו בפה מלא. ואם היו מבקשים היה נחשב לאשמה כמו שהיה במתאוננים.

לחם מן השמים. לפי סדר הלשון היה ראוי לומר הנני ממטיר לכם מן השמים לחם, אבל אם כן היה במשמע חמשת המינים, שהרי לא נקרא לחם בתורה אלא דבר שבא לידי חמץ. היינו חמשת המינים ע"כ היפך ה' את דברו מן השמים. כדי שיובן גם על תיבת לחם שלא נקרא סתם לחם אלא לחם שמים בכנוי.

ולקטו דבר יום ביומו. זה הלשון משמעו שלא יתאחר חק היום על יום מחר. כדאיתא בתמורה (יד,א) בפ' מוספין. ועיין מה שכתבתי לעיל ה' י"ג. וכאן לכאורה אינו מובן. וכי תעלה ע"ד שיגיע מאכל היום למחר. ומה מקרא חסר אם היה כתוב ולקטו יום יום.

אלא בא ללמדנו שדין של האדם בהשגת מזונותיו לפי זכותו יבא ביומו ולא יאוחר. שהרי ידוע מספרי פרשת בהעלתך וגמרא פרק יוה"כ (יומא, עה,א) שנשתנה המן באופני הגעתו

לפי זכות האדם, ואמר ה' שאותו הדין לפי המעשים יהיה ביומו. ולא כמו לדורות שבא בסתרי הטבע שיאן דינו של אדם נגלה באותו יום. אבל במן שהיה מעשה נס יבא דבר יום ביומו.

למען אנסנו הילך בתורתי אם לא. אם יהא שוקד בתורה אם לא. וכבר ביארנו בספר בראשית כ"ב א' בשם מ"ר שיש שלשה אופני נסיון. ובאשר הדבר ברור שכל אחד מישראל יראה לזכך דעותיו לידיעת ה' בכל לילה, וכמו שפירש משה אח"כ ערב וידעתם וגו' וכמו שיבואר. אבל הנסיון יהיה אם ילך מי שבכחו להיות שוקד בתורה, שעסק התורה הוא מסור ה'. משום שקשה על האדם יותר מכל מחשבות ידיעת ה'. וכמו שכתבתי בספר דברים י' ו'. שע"כ נקראת מוסר.

פרק טז, ה

ה וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְהָכִינוּ אֶת אֲשֶׁר-יִבְיָאוּ וְהָיָה מִשְׁנֵה עַל אֲשֶׁר-יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם :

והכינו את אשר יביאו והיה משנה וגו'. אם היתה הכונה העיקרית שכאשר ימודו את אשר יביאו ימצאו משנה. כ"ז מיותר ומה מקרא חסר אם היה נכתב והיה ביום הששי והיה משנה וגו'. אלא ע"כ הפירוש והכינו בתורת מצוה שיכינו. וע"כ על שבת קודש קאי. וכפירוש חז"ל. ועדיין אינו מסודר והכי מיבעי והיה ביום הששי והיה משנה וגו' והכינו את אשר יביאו, שהרי המשנה הוא קודם הכנה על שבת. אלא יש לפרש לפי הדרש שיהיה משנה בשבת עצמה. והיינו אחר שיכינו על שבת אז יהיה משנה על אשר ילקטו וגו'. פירוש, לא כדרך כל יום שעיקר אכילה היה בסעודת היום ומעט מן העומר אוכלים בערב שאחריו. אבל ביום הששי יהיה משנה בסעודת הלילה על הנהוג אצלם בלקיטתם יום יום, היינו שיהיה עיקר אכילת של יום הששי בלילה שלאחריו. ולפי זה הפירוש לא אמר הקדוש ב"ה בפירוש שילקטו ביום הששי שני עומרים. ומשום הכי כאשר לקטו לחם משנה שני עומרים הגידו חדשות למשה. כמו שיבואר לפנינו.

פרק טז, ו

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲרֹב וַיִּדְעֶתֶם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

ערב וידעתם וגו'. הראשונים ז"ל פירשו על השליו. והוסיף הרמב"ן ז"ל לומר דמאמר שמעתי את תלונות בני ישראל כבר אמר ה' למשה ומשה לישראל. וכ"ז אינו אלא פלא. ואינו מסודר כלל. אלא לא נרמז בזה מקרא בשר כל. ולא היה הרצון ליתן בשר מה שאינו מוכרח וגם המה לא התרעמו בפירוש עד שמשה רבינו עורר לזה כאשר יבואר. וכאן באו משה ואהרן אחר שהגיד משה דבר ה' הנני ממטיר וגו' עד יום יום. והוסיפו לבאר מה

כונת הקב"ה במה שאמר דבר יום ביומו, היינו ערב וידעתם וגו' שתהיו משוקעים בידיעת ה' ובבטחון בו. וכלשון פסוק לעיל ו' ז' וידעתם כי אני ה' וגו'. ובזה ובקר וראיתם את כבוד ה' כאשר יתן לחם באופן היותר טוב ומשובח ועיין להלן ל"ו ג'.

(הרחב דבר: ולמדנו מדבר ה' (פסוק ד) למען אנסנו הילך בתורתו אם לא. כי עסק התורה הוא בכלל ידיעת ה' שאמר משה, וכן הוא ברור. שהרי אפילו דין תורה בין אדם לחבירו שהוא מעין מעלת התורה, כמו שכתבתי בספר בראשית מ"ט י"ז. אמר ירמיה הנביא כ"ב ט"ז. דן דין עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אותי נאם ה'. וכל שכן העוסק בתורה שהוא חביב לפני הקב"ה יותר מהכל עד שאמר ה' למשה שבזה יהיה מנסה את ישראל אם ידעת ה' יהיה בעסק התורה כמו שכתב לעיל.).

פרק טז, ז

ז ובקר וראיתם את-כבוד ה' בשמעו את-תלונתיכם על-ה' ונחנו מה פי (תלוננו) [תלוננו] עלינו:

ובקר וגו' בשמעו את תלונתיכם. בזה שראיתם את כבוד ה'. היינו שיתן לחם מן השמים תבינו שתלונתיכם שאתם מלינים עלינו. הוא על ה'. עליו להראות שבחנם אתם מלינים עלינו. שהרי הוא ית' יודע שכך היה רצונו שיצאו כל ישראל וכל הקהל הזה. וכיוצא בזה ביארנו בספר במדבר ט"ז י"א.

ונחנו מה כי תלינו עלינו. היאך יעלה על דעתכם שאנחנו נעשה הדבר הגדול הלז להוציא יותר מרצון ה' להספיק בשיעור מצומצם. והכי מבואר במכילתא: אמרו להם, וכי מה אנו ספונים שאתם עומדים ומתרעמים עלינו. ולא פירשו חז"ל כאן כמו ונחנו מה דפסוק הסמוך כמו שיבואר. דהפירוש שם שאין התלונה כלל עלינו כי אם על ה'. אבל כאן הפירוש ונחנו מה. מה אנחנו חשובים שאתם מתלוננים עלינו. שבודאי לא היינו עושים דבר גדול כזה להוציא קהל רב, אם לא שידענו שברצונו ית' וכחו להשפיע פרנסה במדבר כפי שיהיה נצרך בלי גבול. ואינו דומה למה שהוציא משה ערב רב מדעת עצמו, דמה שלא עלה ברצון ה' שיצאו ערב רב לא משום קושי פרנסתם במדבר ח"ו, אלא שלא יקלקלו את ישראל טרם נשרשו בעבודת ה'.

כ"ז אמרו משה ואהרן בעיקר התלונה על דבר הרעב, שבאמת לא התלוננו ישראל על ה' ואלו ידעו אשר רצונו ית' היה בכך שיצאו קהל גדול כזה, לא דברו מאומה, והיו מאמינים שיש לו יכולת לשמרם שלא ימותו ברעב באיזה אופן שיהא.

(הרחב דבר: והוא שכתוב בתהלים (עח,יט) וידברו באלהים אמרו היוכל אל לערוך שלחן במדבר וגו'. על כורחך לא מדבר בתלונה זו שהרי כתיב שם הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו הגם לחם יוכל תת וגו'. הרי שמדבר בתלונה מאוחרת להכאת הצור. אלא מדבר בתלונה של קברות התאווה. ובקשו כמו כן לחם של בני אדם ושאר צרכי השלחן. אבל כאן לא הגיעו לזה החטא רק בקשת שביעה הראויה. ולא על ה' כי אם על משה ואהרן בדעתם שהמה הביאום לסכנה זו. וע"ז אמרו משה ואהרן שעל ה' להראות שכך היה רצונו).

פרק טז, ט

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן אָמַר אֶל-כָּל-עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קִרְבוּ לִפְנֵי ה' כִּי שָׁמַע אֶת תְּלֻנְתֵיכֶם:

ויאמר משה וגו'. כאשר אמר משה כמצטער על כבוד שמים ומתאוה שימלא ה' משאלותם. והנה בא הידיעה מה' למשה כי מוכן הוא להראות לישראל שידע תרעומותם. ע"כ אמר משה לאהרן. **אמור וגו' כי שמע את תלונותיכם.** על דבר בשר שאתם מתרעמים אך עליו. והוא משה בעצמו לא יכול להיות נזקק להגיד לישראל קרבו לפני ה' באשר היה מוכרח לקבל פני השכינה ולשמוע דבר על כן אמר לאהרן.

פרק טז, י

י וַיְהִי כַּדָּבָר אֲהֲרֹן אֶל-כָּל-עַדְת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיִּפְּנוּ אֶל-הַמִּדְבָּר וְהָיָה כְבוֹד ה' נֹרָאָה בְּעֵינָיו: ויפנו אל המדבר. יצאו כולם מאהליהם לראות מה הוא במדבר. והנה כבוד ה' נראה בעיניו. הרגישו גלוי שכינה.

פרק טז, יב

יב שָׁמַעְתִּי אֶת-תְּלֻנֹּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּבַר אֲלֵהֶם לֵאמֹר בֵּין הָעֲרָבִים תֹּאכְלוּ בָשָׂר וּבִבְקָר תִּשְׁבְּעוּ-לָחֶם וַיִּדְעַתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם:

את תלונות בני ישראל. מלה תלונת כתיב מלא וא"ו לפני דגש. והיא זרה לפי דקדוק וכך כתב הראב"ע. ובא ללמד כי שמע לא רק תלונותיהם על ה'. אלא גם תלונות שעל משה ואהרן. שחשדום שלא מה' הוא שיהיו כל הקהל יוצאים. ג"ז שמע ה'. (וכיוצא בזה ביארנו בספר בראשית ב' כ"ה) ללמד שכל המתרעם על משה ואהרן כמתרעם על השכינה. כדאיתא בסנהדרין (ק"א). ע"כ **בין הערבים תאכלו בשר.** במה שיבא בליל הקודם יכינו

לאכול סעודת הצהרים שהוא בין הערבים. וזה בא להראות שאני יודע מחשבתם שמתרעמים עלי.

ובבקר תשבועו לחם. שיהא די לכל הקהל הזה לשובע ולא בצמצום.

וידעתם כי אני ה' אלהיכם. ולא משה הוציאכם מבלי רצוני להוציא את הכל. אלא אני הוצאתי כולכם ברצוני ואני נותן לחם לשובע כולכם. והדרש במכילתא וידעתם כי אני ה' אלהיכם דייין אני להפרע מכם ופירוש שרמז להם שעוד ישאו עונש בעת אחר ע"ז הרצון, והיינו בעת קברות התאווה.

פרק טז, יג

יג ויהי בערב ותעל השלל ותתכס את-המחנה ובבקר היתה שכבת הטל סביב למחנה:

סביב למחנה. סמוך למחנה ואהליהם ולא בשדה הרחק מן המחנה לבד, אלא נתפשט הטל מאהליהם על כל המדבר. ועיין כ"ה.

פרק טז, יד

יד ותעל שכבת הטל והנה על-פני המדבר דק מחספס דק כפּרעל-האָרץ:

דק מחספס דר ככפור. ראוי לדעת שיש להפליא בלקיטת המן. שירד לאדם גדול עומר ולקטן בן שלש עומר. איך אפשר שיהא אכילתם שוה. ואם נאמר שגם זה ע"פ נס שהקטן אכל כמו הגדול. אם כן היאך מוכיח הברייטא בעירובין (פג,ב) דשיעור סעודה הוא עומר. והלא כאן היה לא כדרך אכילת שארי דברים. ותו קשה הלשון להלן (פסוק טז) איש לפי אכלו. דמשמע לפי כחו ירד לו איך הוא נצרך אם מעט אם הרבה. והרי לכולם ירד עומר בשוה. אלא הישוב על כל זה הוא, שהמן שהיה כזרע גד. היינו זרע פשתן שהקרום מלמעלה ובתוכו מלא גרעינין וכך היה יורד המן. אבל יש מהם שהיו מלאים הרבה ויש מהם מעט ויש מהם ריקנין ולא נאכל אלא הקרום העליון הדק מאד וזהו דקאמר דק מחספס שהיה בקרום הדק כמו תיבה ולשון חפיסא כפרש"י. ויש מהם דק ככפור אשר תוכו ריקים, ואפשר לעשות מהרבה כפור מלא קומץ אחד. והיה בדרך השגחה יורד לכל אחד לפי אכלו, ולקטן היו ריקנים לגמרי, אבל לפי המדה בלקיטה היה לכל אחד עומר. ושפיר מוכיחה הגמרא מדהיה המדה עומר. ולכל היותר לא היה אלא זה המדה שמע מינה דזה השיעור נדרש לאדם בינוני.

פרק טז, טו

טו וַיִּרְאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו מִן הוּא כִּי לֹא יָדְעוּ מַה-הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה
אֲלֵהֶם הוּא הַלֶּחֶם אֲשֶׁר נָתַן ה' לָכֶם לֶאֱכֹלָה:

מן הוא. פרש"י הכנת מזון הוא. ורשב"ם פירוש מה הוא. ובלשון מצרים שהיו רגילין בו אמרו מן הוא. ומחלוקת תנאי הוא במכילתא וזה לשונו כאדם שאומר לחבירו מה הוא כך אמרו זה לזה. דורשי רשומות אמרו, ישראל קראוהו מן, פירוש, שמו העצמי הוא מן לשון מזון.

ויאמר משה אלהם. האי אליהם מיותר. כי סתם ויאמר משה היינו אל ישראל, כמו לעיל ח' ולהלן ל"ב. אלא דיוק אלהם כמו דתניא במכילתא משה לזקנים וזקנים לכל ישראל. ואם כן משמעות אליהם שתגיע האמירה להם, כמו שביארנו בספר דברים י' ד'. וכמו משמעות וידבר ה' אל משה ואל אהרן משה אמר לאהרן ביחוד כך הפירוש שמשה אמר לזקנים שיאמרו אליהם. ומשום שלא היה בזה עתה דבר ה' אלא מפי עצמו בנבואה אבל לא דברה שכינה מתוך גרונו ע"כ אמר לזקנים לבד. אם לא שהיה המאמר דברי תוכחה אז אמר בעצמו לכל ישראל. כדי שיהיה נכנס בלבבם יותר.

לכם לאכלה. האי לאכלה מיותר, שהרי ידוע דלחם בא לאכלה. מכאן דרשו במכילתא: א"ל, המן הזה שאתם אוכלים נימוח באבריכם. פירוש לא כלחם חול שאין נכנס לגוף אלא העיקר שבו והפסולת נזרק ויוצא מן הגוף אבל זה הלחם כולו לאכלה. ומכל הנאכל נעשה דם ונפש ולא היה בו פסולת.

(הרחב דבר: והנה לפי הדרש במס' סוכה (לט,א) גבי פירות שביעית דכתיב (ויק' כה,ו), לכם לאכלה ולא לסחורה. היה אפשר לפרשגם כאן הכי. אבל יבואר לפנינו דזה למדנו מפסוק הסמוך. ומה שדרשו שם (מ,א) עוד לאכלה ולא למשרה וכבוסה. לא שייך במן שלא היה ראוי לדבר אחר.)

פרק טז, טז

טז זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְקַטֹּוּ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ עֹמֵר לְגִלְגָּלֶת מִסֶּפֶר נַפְשֵׁיכֶם אִישׁ
לְאִשׁוֹ בְּאֶהְלוֹ תִקְחוּ:

זה הדבר אשר צוה ה'. בקבלה כמו שמתפרש כמה פעמים לשון צוה. איש לפי אכלו. כבר נתבאר הוא לפי הרגל אכלו. אם דק מחספס או דק ככפור. או אינו מלא כ"כ. ועיין לעיל י"ב ד'.

איש לאשר באהלו תקחו. לא שיהא מחויב כל איש לאכול עומרו, אלא כל אשר באהלו יכולים לאכול עומר שלו, ונכלל בזה דאפילו מי שנכנס לאהלו רשאי להאכילו, אבל לא למכור ולהוציא לחוץ.

פרק טז, יח

יח וַיִּמְדוּ בְעֹמֶר וְלֹא הָעֲדִיף הַמֶּרְבֶּה וְהַמִּמְעִיט לֹא הֶחְסִיר אִישׁ לְפִי-אֶכְלוּ לְקִטּוֹ:

איש לפי אכלו לקטו. אף על גב שלא העדיף המרבה והממעט לא החסיר, מכל מקום היה לכל אחד כהרגלו, וכמו שכתבתי שלא נשתוו במימושן.

פרק טז, יט

יט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִישׁ אֶל-יֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד-בֶּקֶר:

ויאמר משה אלהם. לזקנים שיגיע לישראל כמו שכתבתי לעיל. ומשום שלא היה בזה ג"כ קול ה' מדבר מתוך גרונו כמו שכתבתי.

איש אל יותר. אל יותר איש מיבעי, אבל איש אל יותר משמע בדיוק איש ולא אשה וצריך ביאור. גם לשון אל יותר אינו מדויק אל ישאיר מיבעי שהרי כבר נתבאר לעיל י' ט"ו הבדל משמעות נותר ממשמעות השאיר. דנותר משמעו ממילא. והשאיר משמעו בכונה ועיין בספר במדבר ט' י"ב ואם כן כאן שכל העומר היה צורך אכילה ומי שישאיר ממנו הלא יהיה בכונה לראות מה יהיה למחר ממנו. אם כן לא ישאיר מיבעי. ונראה דמשום דדרך ארץ להניח פאה באלפס כדאיתא בעירובין (נג,ב) והוא במס' דרך ארץ. ואם כן מי שהוא בעל דרך ארץ מותיר מצד הרגלו מעט מן הצורך למאכלו. ע"ז הזהיר משה דכאן לא יניח פאה משום הכי דייק איש. דזה הוא דרך ארץ של איש דמשמעו חשוב ובעל דרך ארץ. **אל יותר.** לא ינהוג דרכו להותיר גם ממנו.

פרק טז, כ

כ וְלֹא-שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּתֵרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד-בֶּקֶר וַיִּרְם תּוֹלְעִים וַיִּבְאֵשׁ וַיִּקְצֹף אֶלְהֶם מֹשֶׁה:

ולא שמעו אל משה. היו אנשים שלא החשיבו את משה אלא בשעה שהשכינה מדברת מתוך גרונו ע"כ לא רצו כאן לשמוע דברי עצמו כלל.

ויותרו אנשים ממנו. אין הלשון מדויק. והכי מיבעי ולא שמעו אנשים אל משה יותרו ממנו, מכאן דרשו במכילתא: אנשים טובים לא הותירו, אנשים שאינם טובים הותירו. ואין הכונה טובים ואינם טובים צדיקים ורשעים, דאם כן פשיטא דצדיקים לא עברו על דעת

משה אלא טובים היינו בעלי דרך ארץ וטובי המזג, פירוש, מי שדרכו להניח פיאה ממאכלו לא הותירו כהיום. ואינם טובים היינו שלא רגיל כלל להניח פיאה כהיום הותיר. וזהו דיוק הכתוב ויותר אנשים ממנו. אותם אנשים שרק ממנו הותירו. והיה צריך לומר וישאירו, שהרי לא עשו רק להמרות פי משה והשאירו בכיון. אלא משום שהתראו אז כאלו דרכם בכך ויותר ממילא.

וירם תולעים ויבאש. עוד יבואר בפסוק כ"ד.

ויקצף עליהם משה. לא בחנם כתוב זה אלא להודיענו כי קצף משה עשה להם רושם, כמבואר בסמוך.

פרק טז, כא

כא וַיִּלְקְטוּ אֹתוֹ בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר אִישׁ כִּפֵּי אֶכְלוּ וְחֵם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמַס׃ וַיִּלְקְטוּ אֹתוֹ בַּבֶּקֶר
בבוקר. פירוש במכילתא בשחרית בשחרית. העלה התנא דלא נפרש בכל בקר ואם כן קאי על כל ישראל שלקטו בכל בקר. ומשמעות בקר ידוע שהוא שלש שעות ביום. אבל מדסמך ענין לקצף משה למדנו שיש כאן כונה שניה ומיוחדת - לאותם אנשים שהותירו שהיו מוכרחין לעמוד קודם אור היום ללקוט. ופירוש בבוקר בבוקר כדאיתא ביומא (לג,ב) בבקר בבקר להקדים וזה היה עונשם שלא הספיק להם ללקט העומר משעה שהאיר היום והיו מוכרחים להקדים.

וחם השמש ונמס. שלא יכלו לאחר לקיטתם איזה שעה. דאחר שחם השמש - נמס.

פרק טז, כב

כב וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי לִקְטוֹ לֶחֶם מִשְׁנֵה שְׁנֵי הָעֹמֵר לְאֶחָד וַיָּבֵאוּ כָּל-נְשִׂאֵי הָעֵדָה וַיִּגִּידוּ לַמֶּשֶׁה׃

לחם משנה שני העומר לאחד. כפל לשון מכאן למד ר"א במכילתא דלחם משנה משמעו משונה במראה ובטעם. אבל ר' יהושע אמר זה לחם כפול כמשמעו. והא דכתיב כפל לשון ללמדנו שירדו שני העומרים כאחד. לא עומר אחד על ששי בשבת. ואח"כ עוד עומר על שבת קודש אלא לחם משנה. וכלשון הגמרא בב"ב (קכד,א) פי שנים כדי דליתבא ליה אחד מצרא. ובא ללמדנו שרשאים היו להניח שני העומרים על שבת קודש. ומכאן למדו חז"ל ברכות (לט,ב) דשבת בעי לחם משנה. דאי מפשוטו לחוד אין ללמוד, שהרי קאי על ערב שבת קודש ושבת קודש. אלא מדלא כתיב לקטו שני העומר לאחד. אלא לחם משנה קאי על שבת לבד. וכמו שכתבתי. ור"א סבירא ליה דגם זה יש ללמוד מדלא כתיב שני העומרים לאחד אלא שני העומר. עומר כפול לשבת.

ויגידו למשה. פרש"י בשם מ"ר שמשה שכח לומר מה שנצטווה. והיינו דכתיב עד אנה מאנתם וגו' והוא פלא לומר דמשה ישכח להגיד דבר ה' לישראל ח"ו. ולמה שכתבתי לעיל פסוק ה אין צריך לפרש דעת חז"ל שלא הגיד כלל, אלא ודאי אמר הדבור כהיותו, ורק לא פרשם. והמה לא הבינו והיה משנה בשעת לקיטה אלא ההכנה על ליל שבת יהי משנה ומשום עונג שבת שכבר נהגו במצרים לענג השבת אף על גב שלא ידעו משום אזהרה ואיסור מלאכה. ואף על גב דבמרה למדו הלכות שבת לפי דעת חז"ל בסנהדרין (נו,ב) מכל מקום היו סבורים שלא יהיו מוזהרים עד מתן תורה וגם משה רבינו היה כסבור הכי כאשר יבואר עוד לפנינו משום הכי אף על גב שהוא ידע הפירוש והיה משנה וגו' דמשמעו בלקיטה. שילקטו שני עומרים, מכל מקום שכח ולא חש להגיד להם הפירוש, כיון שלדעתו ג"כ לא היה נוגע לאזהרה. [וזוה ברור דלא ניתן לישראל שבת במרה, וכדתניא בפירוש בסדר עולם דבמרה למדו הל' שבת ובאלוש ניתן להם השבת. ובזה מיושב קושית התוספות שבת (פז,ב) ד"ה כאשר].

פרק טז, כג

כג ויאמר אלהם הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש ליהוה מחר את אשר-תאפו אפו ואת אשר-תבשלו בשלו ואת כל-העדר הניחו לכם למשמרת עד-הבקר:

ויאמר אלהם. לזקנים שיגידו לישראל, כמו שכתבתי לעיל (פסוק טו). והיינו משום שמה חשב גם עתה שעדיין לא הגיע זמן אזהרה לישראל על שבת עד בואם להר סיני, וכאן אינו אלא משום קדושת היום לה' מששת ימי בראשית. וראוי לגדולי ישראל הנזהרים בכל התורה גם עד שלא ניתנה להיות נזהר בו. אבל אינם מוזהרים ע"ז, משום הכי לא אמר לכל ישראל. **הוא אשר דבר ה'.** מה שנמצא שני עומרים הוא דבר ה' וכמו שביארנו בספר בראשית (כד,נא) דמה שהקב"ה מורה לדעת איזה ענין נקרא דבר ה'. ועוד עיין בספר ויקרא י' ג'.

שבתון שבת קדש לה'. שהוא כביכול מקדש השבת. ומשום הכי דקדק לומר שבתון דמשמעו כמה פעמים בלי תוספת כמו שכתבתי להלן ל"א ט"ו ובספר ויקרא בפרשת אמור (כג,ג) ובפרשת בהר כ"ה ד'. והכי נמי משום דמיירי בקדושה לה' ולפניו אין תוספת כמו שאין תוספת לשבת לישראל במקום מצוה כמו שכתבתי במקומות הנ"ל. **את אשר תאפו אפו.** כבר נתפרש במסכת ביצה (טו,ב) דקאי על שבת קודש. ולא כהראב"ע. אמנם יש להבין למאי אמר משה כן. אם ללמדנו שאסור לאפות בשבת. אי אפשר לומר כן. חדא שהרי לא ביאר איסור מלאכות השבת. ותו שכבר ביארנו שכאן לא היו אזהרות אלא מה

שנוגע לענין וגם מה שסיים משה אות כל העודף הניחו לכם למשמרת עד הבוקר. אינו מובן למאי סיים עד הבוקר, הא כל היום מצותו באכילה, ומיבעי לומר הניחו לכם על מחר. אלא כך אמר משה שאי אפשר לאכול בשבת אלא מה שהוכן על שבת קודש. אבל אם לא הוכן ואם כן של ערב שבת הוא אי אפשר להניחו על מחר, ויהי כמו בכל יום שמתקלקל הנותר למחר. ולמד זה משה ממה שאמר ה' והכיננו את אשר יביאו - דוקא אם יכינו. ומשום הכי אמר דהנאפה ומתבשל לשם שבת. אין צריך הכנה עוד שהרי המעשה לשבת קודש הוא ההכנה. אבל הנותר בעל כורחכם הניחו לכם למשמרת עד הבוקר שיהא הכנה כל הלילה. מה שאין כן משהאיר היום ולא הוכן הרי כבר נתקלקל אבל כל הלילה אף על גב שכבר קדש היום מכל מקום כ"ז שראוי לאכילה כמו כל יום שנאכל בלילה שאחר היום. הרי שבת מכינה לעצמו. ואפשר להכין מלילה ליום. ועוד עיין להלן כ"ו.

פרק טז, כד

כד וַיִּנְיְחוּ אֹתוֹ עַד-הַבֹּקֶר כְּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא-הִיְתָה בוֹ:

ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. במכילתא והובא בפרש"י לעיל פסוק כ' מכאן ראה שההבאשה קודם להתלעה, ומשום הכי הפך סדר המקרא וירם תולעים ויבאש. והרמב"ן הקשה ע"ז שהתלעה לא היה בדרך הטבע ואם כן התליע קודם שהבאיש. ואדרבה הכי מוכח ממקרא זה. כי אלו לא היה מרים אלא אם כן עלה באשו. א"כ כשכתוב ולא הבאיש שוב לא נצרך להודיע שרמה לא היתה בו. ודברי רמב"ן נראים צודקים, אבל עלינו להבין דעת תנא דמכילתא. וכך הענין דרימה משמעה קטנים מאד כמו רימה שבאדם והיא נעשית בדרך כלל קודם הבאשה ג"כ. אבל תולעת משמעה הרחשת הרבה וארוכה והיא נעשית אחר הבאשה והכי מתפרש פסוק אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה. ותניא באבות דרבי נתן פ"ט אף כי אנוש רמה - בחיים זה כינים, ובן אדם תולעה - במותו זה שמרחיש במותו. והכי איתא בתמורה (לא, א) עיי"ש. וידוע דבמותו הבשר נבאש תחלה ונעשה תולעים ועתה בזה הפסוק דכתיב ורמה לא היתה בו ולא כתיב ותולעת לא היתה בו ודאי כהרמב"ן דכיון שלא הבאיש ידענו שלא התליע, אבל על רימה שנעשה מקודם הוצרך הכתוב לפרש. מה שאין כן בפסוק דלעיל דכתיב וירם תולעים מבואר שנעשה תולעים ארוכים ומרחישים למרחוק כדאיתא במדרש שהביא הרמב"ן וזה היה לדעת המכילתא אחר הבאשה. וע"כ יש להפוך סדר הכתוב של וירם תולעים ויבאש.

והוכחת המכילתא מהכתוב ולא הבאיש ורמה וגו' היינו מדכתיב ורמה ולא כתיב ותולעת. משמע דתולעת נעשה אחר הבאשה משום הכי לא הוצרך לכתוב ותולעת דממילא ידעין ומשום הכי הפך סדר הכתוב וירם תולעים לאשמעין דרמה היתה מקודם הבאשה. וזה

לשון וירם. ושמעתי בשם הגאון ר' שלמה מווילקאמיר ז"ל, דלהכי נמסר ויבאש בפתח באתנחתא, להורות על ההיפך, וכמו שהיה כתוב ויבאש וירם תולעים. ומיהו המ"ר סבירא ליה דלא כהמכילתא, אלא בדרך נס התליע קודם הבאשה.

פרק טז, כה

כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכַלְהוּ הַיּוֹם כִּי-שַׁבַּת הַיּוֹם לִיהְיֶה הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֶהוּ בַשָּׂדֶה:

ויאמר משה. כאן לא כתיב אליהם שיהא במשמע שאמר להנשיאים, משום שאמר היום לא תמצאוהו בשדה. והנשיאים הצדיקים בא להם המן בכל יום סמוך לאהליהם והרי ראו בשבת שאין שם מן. אלא נצרך לדבר לכל המון ישראל שמהם שטו ולקטו בשדה. והודיע שהיום לא ימצאוהו. **כי שבת היום לה'.** כבר נתבאר (פסוק כב) שכסבור משה שאין בזה אזהרה לישראל, אלא שבת היום לה' והוא ית' מכבדו ומקדישו בזה כמו שברכו בששת ימי בראשית.

פרק טז, כו

כו שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלְקְטְהוּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת לֹא יִהְיֶה-בוֹ:

ששת ימים וגו'. כל הפסוק נראה מיותר ובלי תוספת ענין. אבל קאי על אזהרה דלעיל (פסוק כג) שהזהיר להכין מערב שבת לשבת קודש. ובלא זה יתקלקל שהרי נלקט על ערב שבת. ואמר דזה אינו אלא בערב שבת הראשון שלא נודע לישראל מענין השבת אבל מכאן ואילך תדעו אשר ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי וגו' ואם כן בשעת לקיטה נלקט על שבת. ואין לך הכנה יותר מזה.

פרק טז, כח

כח וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עַד-אֲנִי מֵאַנְתֶּם לְשֹׁמֵר מִצְוֹתַי וְתוֹרָתִי:

עד אנה מאנתם וגו'. כבר נתבאר דעת חז"ל בפרק החובל (ב"ק, צב, א) ובשמ"ר (כה, י). ולפי הפשט היה התרעומת על משה שאמר כי זה הענין מורה על שהוא שבת לה'. והוא ית' קדשו במן. אבל לבד ענין המן עדיין לא הוזהרו ישראל על השבת עד שיבואו להר סיני ע"ז התרעם הקב"ה שמזה מוכיח כמה קשה עליכם לקבל מצותי ותורתי. היינו מה שכבר למדו במרה דיני שבת בתורה שבע"פ כדאיתא בסנהדרין (נו, ב) ובסדר עולם פרק ה. דאלו היה נוח עליכם היה לכם להבין שלא כן הוא.

פרק טז, כט

כט וַיֹּאמֶר יְהוָה נָתַן לָכֶם הַשְּׁבִיט עַל-כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לֶחֶם יוֹמִים שָׁבוּ אִישׁ תַּחֲתָיו אֶל-יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי:

ראו. זהו דבר משה לישראל והכי תניא במכילתא אמר להם משה לישראל הזהרו והכי מוכח מלשון הפסוק כי ה' וגו' על כן הוא וגו' ואחר שדבר ה' למשה עד אנה וגו' התבונן משה על הדבר והורה גם לישראל.

כי ה' נתן לכם השבת. פירוש במכילתא שתשמרוהו. והכונה לא כמו שאמרתי שכפולת המן הוא משום שהשבת קודש לה' אבל אתם אין מוזהרין עדיין. אלא בשבילכם נעשה כן כדי שתחלו מעתה לשמור את השבת כהלכתו. והביא משה ראייה לדבר.

ע"כ הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים. דיוק לחם יומים ולא לחם לשני ימים ללמדנו שירד הלחם על השני ימים בפעם אחת כי משום קדושת שבת לה' היה די שירד בשתי פעמים על ערב שבת בפני עצמו ועל שבת קודש בפני עצמו. אבל עתה שירד בשבילכם ע"כ הוא נותן השני עומרים בפעם אחת, כדי שתבינו להפריש גם מעומר של ערב שבת על שבת. או תוכלו להניח כל השני עומרים על שבת. הרי מוכח דזהו בשבילכם. ע"כ **שבו איש וגו'.** הרי אתם מוזהרים בעשה ולא תעשה. ודייק עוד הוא נותן ולא אמר נתן שהרי כבר נתן אלא בשביל שהוא שומר שלא יהיה נרקב ונפסד.

פרק טז, לב

לב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' מֵלֵא הַעֲמֹר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמַרְתָּ לְדֹרֹתֵיכֶם לְמַעַן יֵרָאוּ אֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הֶאֱכַלְתִּי אֶתְכֶם בְּמִדְבַר בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

ויאמר משה. לכל ישראל והודיעם מזה מוסר ותוכחה לשקידת התורה, שהרי לא ניתן המן אלא בשביל זה. כדתניא במכילתא לא ניתנה תורה אלא לאוכלי מן. ומשום הכי בשביל משה ירד המן שמשה נתן נפשו שיהיו ישראל שוקדים בתורה, כאשר יבואר בספר דברים. והוכיח לישראל מזה שצוה ה' להניח למשמרת מלא העומר להראות לדורות כי הקב"ה מסייע למי שנותן נפשו לשקידת התורה ואף על גב שאינו באופן נעלה כזה, מכל מקום השגחתו הפרטית ישנו בכל דור שלא יהיו מפריעים לשקידה ומסירים ממנו עול דרך ארץ הוא עסק פרנסה.

פרק טז, לג

לג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן קַח צִנְצָנֶת אַחַת וְתֵן-שָׁמָּה מֵלֵא-הַעֲמֹר מִן וְהִנֵּחַ אֹתוֹ לְפָנַי ה' לְמִשְׁמַרְתָּ לְדֹרֹתֵיכֶם:

לפני ה'. לא נתבאר מהו לפני ה' כאן. ובתו"כ משתנה לפי הענין זה הלשון על זה בא לומר.

פרק טז, לד

לד פֶּאֶשֶׁר צִוָּה ה' אֶל-מֹשֶׁה וַיִּנְיַחְהוּ אֶהָרֶן לִפְנֵי הָעֵדוּת לְמִשְׁמֶרֶת:

כאשר צוה ה' אל משה. בקבלה בע"פ פירש לו הכונה.

ויניחו אהרן לפני העדות. האי לפני ה' היינו בקדשי קדשים לפני הארון. ובא ללמד דהתורה גרמה לזה ולא עבודת הקרבנות שבמשכן כמו לדורות בא"י שהיה עבודת המזבח מזין את ישראל כמו שכתבתי כמה פעמים. אבל זה אינו אלא לפרנסה טבעית. ומשום הכי נקראת עבודה כמו עובד אדמתו ישבע לחם. אבל במדבר היה המזון נסי" ורק בשביל זכות התורה והקרבנות לא בא אלא בשביל יעוד כמו שכתבתי בפרשת תצוה (כט, לח) ובכמה מקומות ובא ללמדנו דעסק התורה מזין גם באופן למעלה מהטבע אם השעה צריכה לכך, ובשביל זה הונח לפני העדות שהמה למעלה מהטבע.

פרק טז, לה

לה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת-הַמֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד-בְּאֵם אֶל-אֶרֶץ נוֹשֶׁבֶת אֶת-הַמֶּן אָכְלוּ עַד-

בְּאֵם אֶל-קִצָּה אֶרֶץ כְּנָעַן:

עד בואם אל ארץ נושבת. היינו בסמוך ביאת הארץ שבאו לארץ מיושבת של אדום ומואב ושמה קצו ההדיוטים בו וקראו לו הלחם הקלקל. ואף על גב שנענשו ע"ז מכל מקום לא היה נוח עוד להם המן ואכלו מתבואת הישוב.

את המן אכלו וגו'. הכשרים שבדור שחבבו את המן אכלוהו עד בואם אל קצה ארץ כנען. והיינו שהקדים הכתוב כאן את המן לאכלו. דידוע כי התיבה הראשונה הוא נושא המאמר כמו שכתבתי בספר בראשית מ"ג ט"ז. והוא הדיוק את המן שחביב על המשכיל אכלו וגו'.

פרק יז

פרק יז, א

א וַיִּסְעוּ כָל-עַדְת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר-סִינַי לְמִסְעֵיהֶם עַל-פִּי ה' וַיַּחֲנוּ בְּרַפְיִדִים וְאִין מִיָּם

לְשֵׁתֵת הָעָם:

ויסעו כל עדת וגו'. לא כמו שהיה מאילם דכתיב ויסעו מאילם ויבאו כל עדת בני ישראל וגו' דמבואר מזה שהנסיעה לא היה ביחד וכמו שכתבתי לעיל אבל במסעם ממדבר סין

לא נתפרדו בכל הדרך והטעם אולי יראו שלא ימצאו מן כי אם סביב המחנה שעם משה או משום שקבלו מצות שבת ונזהרו מלהפרד זה מזה כדי שלא תהיה ביאת שבת קודש למגע אם תהי השעה צריכה להתחבר ולהתראות עם משה.

ואין מים לשתות העם. לעם מיבעי או לשתיים העם אלא בא ללמד כי באמת עוד לא צמאו כלל וכמו במדבר שור כמו שכתבתי לעיל ט"ו כ"ד אבל העם אמרו כי אין מים לשתות ומשה הבין הדבר ע"כ אמר.

פרק יז, ב

ב וַיִּרֶב הָעָם עִם-מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ תַּנּוּ-לָנוּ מַיִם וְנִשְׁתֶּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מֵה-תִּרְיֹבוּן עַמְדִּי מֵה-תִּנְסוּן אֶת-ה':

מה תריבון עמדי. לאיזה תועלת הלא לא אוכל לעשות מאומה מבלי דבר ה'. ואם רצונכם להגיש התלונה לפני ה'. מה תנסון את ה'. הלא הוא יודע שאין אתם צמאין רק אתם חפצים לנסותו. ובזה שתקו.

פרק יז, ג

ג וַיִּצְמֵא שָׁם הָעָם לַמַּיִם וַיִּלְךְ הָעָם עַל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה הָעֲלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָמִית אֹתִי וְאֶת-בְּנֵי וְאֶת-מִקְנֵי בְּצִמָּא:

ויצמא שם העם למים. הגיע עונש המנסים שהשיגם צמאון באמת וכדתנן שלהי מס' פאה (ח,ט) מי שאין צריך ליטול ונוטל אינו מת מן הזקנה עד שיהי נצרך לבריות שנא' ודורש רעה תבואנו. והכי תניא בכתובות דף ס"ח המסמא את עינו והמצבה את כריסו כו' אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך. וכך הגיע להקובלים על צמאון בחנם שהגיעו לידי כך אלא לדורות אין העונש בא מיד אלא בימי זקנה. מה שאין כן במדבר במקום גלוי שכינה הגיע הדין מיד. וכדבר ה' במן שיהיה דבר יום ביומו. וכמו שכתבתי שם (פסוק ד).

למה זה העליתנו ממצרים להמית אותי. לא אמרו הוצאתנו ממצרים כלשון התלונה לעיל י"ד י"א ט"ז ד'. דבאמת כבר האמינו בה' שברצונו ית' יצאו וכמו שכתבתי לעיל בתלונה שלפני המן. אלא התלוננו על משה שבסיבתו כולם מתנהגים למעלה מן הטבע כאשר כן הוא באמת ומשום הכי מי שאינו ראוי למעלה זו שנדרשת זהירות יתירה הרי הוא חסר צרכיו, וזה גורם להמית אותי וגו'. ומשום הכי החלו בלשון רבים העליתנו היינו כל הקהל וסיימו בלשון יחיד להמית אותי היינו כל יחיד המתלונן על עצמו. ובזה מובן מה שכאן התלוננו על משה לבדו ולא על אהרן משום שהבינו שרק מדת משה הביאם לזה.

ואת בני ואת מקני. באמת לא היו הבנים והמקנה צמאים כאשר יבואר בסמוך אלא כדי להגדיל התלונה. או מפני הבושה שאם יאמרו שרק המה צמאים יהא ניכר שהוא מפני החטא, ע"כ אמרו כי גם בניהם ומקניהם צמאים.

פרק יז, ד

ד ויצעק משה אל-ה' לאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלני :

ויצעק משה. אין לשון ויצעק מורה כי אם על תפלה וכאן לא כתיב אלא דברי תרעומות, והכי מיבעי ויאמר משה כמו בספר במדבר י"א וי"א במעשה דמתאויים אלא מכאן למדו חז"ל במכילתא שהתפלל משה על המים כמשמעו והכי תניא ויצעק משה ללמדך שבחו של משה, שלא אמר הואיל שהם מדיינין עמי אינו מבקש עליהם רחמים, אלא ויצעק משה. אלא בתוך התפלה היה גם דברים אלו שיעשה למענו, שהרי הוא מסוכן, ובאו הדברים בכתוב מפני התשובה של ה'.

פרק יז, ה

ה ויאמר ה' אל-משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל ומטף אשר הכית בו את-היאר קח בידך והלכת :

עבור לפני העם. לא כמו שאתה חושב עוד מעט וסקלוני לא כן הוא ועבידי אינשי דגזמי ולא עבדי. ועבור לפני העם ותראה שלא יגע בך אדם לרעה ח"ו. ויש לפרש דא"ל וקח אתך מזקני ישראל. אם אתה ירא לעבור לפני העם הם יהיו לשמירה עליך שלא יקלו בכבודך וכך מורה הנגינה.

ומטף אשר הכית וגו'. בסנהדרין (צט,ב) יליף מכאן שהמעשה את חבריו לדבר מצוה כאלו עשה בעצמו. מדכתיב אשר הכית והלא אהרן הכה. וכבר ביארנו לעיל ז' י"ז שהיה באמת מטה אהרן ולא מטה משה וגם ביארנו מנא לה להגמרא זה, ואם כן יש לתת טעם שבחר הקב"ה במטה אהרן.

והוא ע"פ דתנן במס' אבות (ה,ו) והובא בפסחים פ"ה (נד,א) דבאר הלז הוא מדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות אלא שלא נתגלה עד אותו היום. ואם כן אינו נס ממש בשינו טבע הבריאה, שהרי מי שברא כל הטבע ברא זה הסלע, והרי נשאר הסלע קיים ומוציא מים כדאיתא בשבת פ"ב (לה,א) ועוד עיין מה שכתבתי בספר במדבר בפרשת מי מריבה משום הכי לא בא ע"ז מטה משה שנוצר לשדוד הטבע ממש. אבל במטה אהרן לא נעשה נס היאור ג"כ בשלמות כמו שכתבתי במכת דם זהו דעת חז"ל בגמרא. אבל

בשמ"ר (כו, ב) שהביא רש"י חולק ע"ז וסבירא ליה דמטה משה היה. וכבר ביארנו שם (ז,ז) במכת דם שגם משה הכה במטהו וע"י נהפך לדם ממש עיי"ש.

פרק יז, ו

ו הַנְּי עֹמֵד לְפָנֶיךָ שָׁם עַל-הַצּוּר בְּחָרֵב וְהִפִּיתָ בְּצוּר וַיֵּצְאוּ מִמֶּנּוּ מִיָּם וְשֵׁתָה הָעַם וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זַקְנֵי יִשְׂרָאֵל :

הנני עומד וגו'. כדי שידע איזה צור נגזר עליו מששת ימי בראשית להיות באר. **ושתה העם.** ולא אמר ה' המה ובניהם ובעירם. כמו שאמר בפרשת חקת והשקית את העדה ואת בעירם אלא הודיע הקב"ה בזה כי שקר טענו ולא היה צמאון אלא להם שדרשו רעה ותבואם.

ויעש כן משה לעיני זקני ישראל. משה עשה מדעתו לחלוק כבוד לזקנים וגם שלא ידעו כי לקח אותם לשמירה עליו כדבר ה' אלא לצורך הענין.

פרק יז, ז

ז וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וּמְרִיבָה עַל-רֵיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת-ה' לֵאמֹר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם-אֵין:

ומסה ומריבה. הזכיר עון החמור קודם. שהרי המסה היה את ה' והמריבה עם משה וחזר ופירש כסדר החטא דמתחלה רבו בני ישראל ואח"כ נסו. ויותר טוב לומר דמשום הכי כתיב ועל נסותם וגו' בסוף כדי לסיים היש ה' בקרבנו אם אין ולסמוך לזה פרשת ויבא עמלק. שבשביל זה הענין הגיע להם מלחמת עמלק כאשר יבואר.

היש ה' בקרבנו אם אין. הדבר פלא איך נסתפקו אחרי רואם עמוד אש וענן ועוד הרבה נסים דכולי עלמא ידעי דלא עביד אלא קוב"ה. וגם כבר כתיב ויאמינו בה' ובמשה עבדו. אמנם יש ע"ז שני אופנים צודקים. חדא שידעו היטב שכעת ה' הולך עמם ועושה נסים. אבל כ"ז אינו אלא בעוד משה חי וקים והקב"ה מוליך לימין משה זרוע תפארתו. אבל לא לעולם חוסן משה קיים בישראל. ואנו מחויבים להאמין שגם בלי נסים נגלים הקב"ה והשגחתו שורה בקרבנו. ועל דבר זה נסתפקו היש ה' בקרבנו בלי כח משה. ומשגיח עלינו בהליכות הטבע ובשביל חסרון אמונה זו בא מלחמת עמלק ביחוד כאשר יבואר לפנינו. שנית נסתפקו אם יודע ה' מה שבקרבם אם צמאים המה או לא. וכן הוא במדרש רבה היש ה' בקרבנו במעים שלנו. ובאמת שני האופנים הללו תלויים זה בזה. אם הקב"ה יודע מחסור כל אדם ממילא מובן שיכול לתקנו בהשגחתו. אף על גב שאינו ראוי לנס נגלה. ועוד עיין ס' דברים כ"ה י"ז בענין סמיכת פרשת משקלות לזכירת עמלק.

פרק יז, ח

ח וַיָּבֵא עֲמֶלֶק וַיִּלָּחֶם עִם-יִשְׂרָאֵל בְּרִפְיָדָם:

ויבא עמלק. סיבת התעוררות עמלק ביחוד להלחם בישראל יבואר לפנינו פסוק י"ד.

פרק יז, ט

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-יְהוֹשֻׁעַ בְּחַר-לָנוּ אַנְשִׁים וַיָּצֵא הַלָּחֶם בְּעֲמֶלֶק מִחֹר אֲנָכִי נֹצֵב עַל-רֹאשׁ הַגְּבָעָה וּמִטָּה הָאֱלֹהִים בְּיָדִי:

ויאמר משה אל יהושע. רצה משה רבינו להראות לישראל כח השגחת ה' עליהם גם בלי נס נגלה ע"כ סידר מלחמה זו בדרך הטבע. ובאש לא נוצר משה רבינו לכך. ע"כ צוה את יהושע.

בחר לנו אנשים. גבורים כדרך מלחמה בדרך הטבע ובתרגום יונתן איתא אלו בעלי פקודיא. היינו גבורים במלחמתה של תורה. שהמה מסוגלים ביחוד למלחמה טבעית כמו שכתבתי כמה פעמים.

מחר. שהיה נדרש הכנה למלחמה לפקוד האנשים וכדומה. ע"כ ראה להעביר המלחמה על מחר. **אנכי נצב על ראש וגבעה ומטה האלהים בידי.** באמת לא השתמש באותו מעשה במטה כלל. אבל הודיע ליהושע שיהא לבו חזק במלחמה טבעית. כי אף על גב שאם חלילה לא יהיה כדאי שיתגברו ישראל ע"י מלחמה טבעית. באשר אולי לא ישעבדו לבבם לאביהם שבשמים כאשר יבואר לפנינו. מכל מקום לא יפלו לשחת ח"ו. כי אם אז יהא מוכרח להתגבר ע"י המטה והוא נס נגלה. כי לא יטוש ה' את עמו וכיוצא בזה היה במי מריבה כי היה צווי הקב"ה להוציא מים ע"י א' משני אופנים או בדרך הטבע או בדרך נס כאשר יבואר בהגיענו לשם ברחמי שמים. אלא דשם לא הצליח למשה לעשות בדרך הטבע. וכאן הצליח יהושע ואנשיו ונתגברו בהשגחה פרטית לפי חרב. משום שהשתעבדו לבבם לאביהם שבשמים ונתגברו.

פרק יז, י

י וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כְּאֲשֶׁר אָמַר-לוֹ מֹשֶׁה לְהִלָּחֵם בְּעֲמֶלֶק וּמֹשֶׁה אֶהְרֹן וְחֹזֵר עָלוּ רֹאשׁ הַגְּבָעָה:

ומשה אהרן וחור. תניא במכילתא והובא בר"ן במס' תענית שמשה רבינו גזר תענית ציבור. ומה עלה להתפלל עם אהרן וחור. ומכאן אמרו אין פוחתין משלשה בני אדם עוברין לפני התיבה בתענית ציבור.

(הרחב דבר: והנה לא ראינו שנהג כן משה במלחמת סיחון ועוג, אף שהיו גבורים מעמלק, כי באמת משה לבדו במקום שבעים וחד קאי, כדאיתא בסנהדרין (טז,ב). ומכל שכן לענין תפלה לפני ה'. אבל בזה המקום שהיה צורך השעה להיות מלחמה טבעית. ע"כ עשה משה כמו שכל ישראל ינהגו לדורות. ואפילו בשעה שבטוחים שיתגברו במלחמה ההכרח להתפלל, כמו שכתבתי לעיל י"ד ט"ו. ובספר דברים ל"ג ז'. ובדברינו יתיישב הא דתנן בר"ה (כט,א). והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה, אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברין כו'. ולא היה קשה לחז"ל כח ידו של משה לעשות גדולות ונוראות אלא במקום הזה. שהשתדל משה להלחם בדרך הטבע. ומכל שכן למה שכתבתי לעיל י"ד ט"ו דלעת שהצורך לשמש בכח נס נגלה היה מסוגל המטה. ולא ידיו של משה לבדו. וכאן הרים משה ידיו משום הכי יפה העלו חז"ל דבאמת לא עשו ידיו מאומה כי אם שהעיר את לב ישראל לאביהם שבשמים).

פרק יז, יב

יב וידי משה כבדים ויקחו-אבן וישימו תחתיו וישב עליה ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אַחַד וּמִזֶּה אַחַד וַיְהִי יָדָיו אֲמוֹנָה עַד-בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ:

וידי משה כבדים וגו'. באשר היה משה גבוה בקומתו מאהרן וחור כדאיתא פרק המצניע (שבת, צב,א) שהיה עשר אמות. ע"כ לא יכלו לתמוך ידיו בעמדו. משום הכי הביאו אבן וישב עליה (שמעתי).

עד בא השמש. לפי הפשט הוא עד סוף היום ונגמר המלחמה. וכן הוא במכילתא דמלכות חייבת זו היתה עושה מלחמה משחרית לערבית. ועדיין יש לדקדק דהיה ראוי לכתוב עד הערב.

אלא בא לרמז כונה אחרת ג"כ. דהליכות הטבע בלי השגחה פרטית נמשל לשמש. וע"ז אמר קהלת מה יתרון לאדם שיעמול תחת השמש. פירוש למי שהולך בטבע פשוט בלי השגחה. והטעם לזה המשל משום שכח וגבורה נתן הקב"ה לשמש. להיות מושלת בתבל יותר מכל כוכבים לכת. וע"כ היא נקראת בס' ירמיה (מד, יח-יט) מלכת השמים. ואוה"ע הראשונים כולם השתחוו לשמש כידוע. ובשעה שהקב"ה מסתיר פניו בעוונותינו הרבים והטבע שולט בעוצם תוקפו. מכונה זו השעה צהרים כמו שהשמש בעוז חומה אז. וע"ז השעה כתיב בשיר הקדוש. הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים. ולהיפך לעתיד לבוא כשיקוים והיה ה' למלך על כל הארץ. ואז יהי כל הליכות הטבע בהשגחה פרטית. מכונה אז בעת בוא השמש. שאין כח לשמש לעשות בטבעה בלי

השגחה ממנו ית'. אמנם בין כה וכה. תלוי בהסתכלות ישראל כלפי מעלה. ובהשתעבדות לבבם לאביהם שבשמים,, כמו שהיה ביומו של עמלק. וזהו דבר הכתוב. ויהי ידיו. של משה. במה שנעשה ע"י הגבהתם והשפלתם, אמונה - בלב ישראל.

עד בא השמש. עד אשר ישתקע הליכות הטבע בלי השגחה פרטית. וכאשר יהיו כל אוה"ע יודיעם ומכירים את מלכות שמים ית' לא יהיו ישראל נצרכים לזכור מה שנעשה ע"י ידיו של משה. ולהאמין בדבר שאז יהיה ידוע וגלוי בעליל לכל אוה"ע ג"כ.

פרק יז , יג

יג וַיְחַלֵּשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת-עַמְלֵק וְאֶת-עַמּוֹ לְפִי-חָרֵב :

לפי חרב. לא במגפה ובמהומה כדרך מלחמות ה' לישראל אלא במלחמת תנופה בחרב. ומה' המלחמה להחליש ולהגביר.

פרק יז, יד

יד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כְּתֹב זֵאת זְכוֹרֹן בְּסֵפֶר וְשִׂים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ כִּי-מָחָה אֶמְחָה אֶת-זְכוֹר עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם :

כתב זאת זכרון בספר. מה שאומר לך כי מחה אמחה וגו' תכתוב בספר וגם ושים באזני יהושע. זה הענין. ולפי הנראה הוא מיותר. שהרי כל דבר ה' למשה נכתב בספר התורה גם בלי דבר ה' שיכתוב לזכרון, וגם ענים שים באזני יהושע אינו מבואר. אבל מתחלה יש לבאר גוף המאמר כי מחה אמחה את זכר עמלק, אם הכונה למלכות עמלק. על מה קבעו חז"ל מצות זכירה זו לדורות, אחר שכבר נמחית מלכות הרשעה זו מהעולם. ואם אפילו יש איזה אנשים מזרע אומה זו בעולם מה זה ענין. ואם הכונה שיהא נשכח שמו וזכרו. זה אי אפשר כלל. שהרי התורה נצחית והיא מזכרתו. אלא על כורחך הכונה תעודת עמלק בעולם. דזה ברור שלא לחנם התגרה עמלק עם ישראל. אשר בלי ספק לא נעלם ממנו כי לא בנקל יהיה יוכל לו. והלא נתעבר על ריב לא לו. אלא משום שראשית גוים עמלק. כדבר בלעם בעת הופע עליו אור רה"ק. וע"כ אין הכונה שהיא האומה היותר מצלחת ומאושרת בעולם, שהרי מעולם לא היה עמלק כי אם ממלכה שפלה. אלא הענין, דכמו שהיה מלחמת אמרפל וחבריו על אברהם אבינו ביחוד כמו שנתבאר מדיוק המקראות בספר בראשית. והוא משום שידעו שעל ידו נעשה עין משפט היינו להוריד השגחה עליונה ע"פ המעשים. כך מאז יצאו ישראל ממצרים ומוכנים היו לקבל את התורה. הרע לאוה"ע ביותר. ועמלק הוא ראשית גוים השונא את ההשגחה תכלית השנאה.

(הרחב דבר: וחז"ל גלו את הלוט על דבר זה. ואמרו בבראשית רבה (נג,ה) אמר הקב"ה, בעל פקדונות עמלק הפקיד אצלי חבילות של קוצים והחזיר לו הקב"ה חבילות של קוצים דכתיב פקדתי את אשר עשה עמלק וגו' (שמו"א טו,ב) שרה הפקידה אצלי מצות ומע"ט החזיר לה הקב"ה מצוות ומע"ט שנא' וה' פקד את שרה והוא פלא, מה ענין שרה לעמלק. וכי אין לנו צדיק ורשע אלא שרה ועמלק? אלא משום דשניהם מקבילים זה כנגד זה. דשרה היתה מתחזקת בבטחון בה', ביותר גם מאברהם אבינו כידוע הלשון שהיתה אומרת לו את בהבטחה ואני באמונה. וכמו שכתבתי ריש פרשת חיי שרה.. ועמלק להפך, מלבד שלא היה עובד ה' עוד היה מפקיד חבילה של קוצים לעכב הליכות ההשגחה שלא תהא סלולה. ומסר נפשו ע"ז. בזה היה מכונה בשם ראשית גוים. שהוא הראש לראות טובתן של אוה"ע לפי דעתם.

פרק יז, טו +++

טו וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נְסִי:

ויבן משה מזבח. אם היה לשם הודאה על העבר. היה ראוי לבנות המזבח לפני אמירה זו של ה' אלא הוא הודאה על הבטחה ובשורה נפלאה זו. ה' נסי. כבר ידוע דשם הויה מורה שמהוה הכל וכל הליכות הטבע בכלל. וגם נתבאר לעיל פרשת שמות ובכל מקום דשידוד הטבע בנס נגלה בא בשם אדני. מה שאין כן בעת שבא בהשגחה נסתרת הלזטה בטבע. ומכל מקום מקרי נס כמו שכתבתי הרמב"ן פרשת וארא ופרשת בא ופרשת בחקתי. [וע"ז הכונה מצלינן ועל נסיך שבכל יום עמנו] אבל באשר הוא נס נסתר נקרא ה' נסי. וקרא המזבח על הבשורה של ביאת המשיח שתהא כל טבע בהשגחה. (דעתם). והבטיח הקב"ה כי תגיע שעה שימחה זכר עמלק היינו תכלית תעודתו שתהיה הליכות הטבע חפשי בלי השגחה לפי מעשים. זה הרצון יהי נשכח מאוה"ע והיה ה' למלך על כל הארץ. וזהו ימות המשיח שיגיע ב"ב. ואמר ה' למשה כתוב זאת זכרון בספר. כאדם שמספר לבנו איזה מעשה להביא לבו למוסר וכשמגיע לענין נחוץ ביותר שיהא משורש בלבו מדייק לו אביו ביותר ואומר זכור זה בני. אף על גב שרצונו שיזכור כל הענין מכל מקום מעמידו ביותר על ענין נחוץ בספורו. כך כל התורה עלינו לזכור ע"י כתיבת ס"ת אבל באשר אנחנו רואים שאמר הקב"ה למשה כתוב זאת זכרון בספר עלינו להשכיל כי יש לנו לזכור זה הענין ביותר. כי הוא תכלית המבוקש שימלא כבוד ה' את כל הארץ ועלינו להאמין כי עוד תבא זה השעה והיא ביאת המשיח וע"ז אמר עוד ה' ושים באזני יהושע הוא הגדת דבר סוד שבזה. והוא זמן הקץ שגלה לאזנו. והמובן שגם הוא יגלה למי שראוי לכך.

העמק דבר על שמות פרק יז פסוק טז

(טז) כי יד על כס יה. בפסיקתא איתא כי יד של עמלק ומשלו כאדם שמניח ידו על פניו של מלך שלא להביט על המדינה. והביאור עפ"י דאיתא במנחות דכ"ט ב' מ"ד כי ביה ה' צור עולמי כדדרש ר"י ב"ר אלעאי אלו שני עולמות ברא הקב"ה אחד בה' ואחד ביו"ד כו' נמצא פירוש הפסוק ביה ה'. בשם י"ה של הויה צור עולמים והקב"ה מנהיג עולמו באותיות ו"ה של הויה. ה"ו הוא מדת תפארת למעלה מה"ט וה' בתראה מדת מלכות שמים השגחה בדרך הטבע. וכאשר ההשגחתו ית' בעולם אז השם שלם. הבריאה עם ההשגחה. אבל כאשר עמלק רצה לפריד השגחתו ית' מהבריאה הרי כמו שמניח יד על פניו של מלך שלא להשגיח על מדינה שלו. כך רצה להפסיק בין י"ה לו"ה וזהו כי יד על כס יה. ע"כ מלחמה לה' בעמלק. השגחתו הפרטית יהי נלחם בכח הטבע תמיד. ודבר המלחמה תלוי בכח ישראל. וכתוב בעמלק ולא עם עמלק כי גם עמלק וכחו יצירה של הקב"ה הוא. אלא כך רצונו ית' שתהא השגחתו והטבע נלחמים תדיר.

מדר דר. לדור דור מיבעי. אלא להורות כי לא מעתה נעשה זה החידוש. אלא מדור דור הקודם. והיינו משעה שבא א"א בעולם החל להוריד השכינה למטה. וההשגחה החלה להתנוצצת וללחום עם כח הטבע לפי הדור.